

RĂZBOIUL ȘI PACEA OTOMANO-MOLDAVE (1484-1486) REFLECTATE ÎN RAPOARTE DIPLOMATICE VENEȚIENE*

OVIDIU CRISTEA**

INTRODUCERE

Rândurile de față își propun să spună o poveste despre o poveste: felul în care un anumit moment din istoria luptelor lui Ștefan cel Mare cu turcii – campania sultanului Baiazid al II-lea în Moldova – a fost surprins de câteva documente venețiene contemporane. Este, cu alte cuvinte, vorba de o istorie a războiului din 1484, văzută prin ochii unor observatori atenți, bine informați și buni cunoscători ai problemelor Levantului.

Punctul de pornire îl constituie 42 de rapoarte, inedite sau puțin cunoscute, redactate între ianuarie 1484 și februarie 1485¹. Autorii lor au fost doi reprezentanți ai Republicii Șfântului Marcu în Imperiul Otoman: bailul Pietro Bembo și secretarul Senatului venețian, Giovanni Dario². Cei doi trebuiau să fie „ochii și urechile” Veneției în Imperiul Otoman, adică să comunice rapid în patrie orice știre care ar fi putut interesa conducerea Republicii. Regăsim astfel în mărturiile lor informații despre puterea maritimă și terestră a otomanilor, despre raporturile cu regatele creștine sau cu lumea musulmană, despre situația financiară a imperiului, despre atitudinea sultanului și a vizirilor față de Veneția. În această privire de ansamblu asupra Imperiului Otoman, campania în Moldova nu putea trece neobservată. Expediția sultanală a fost urmărită pas

---

* Capitol preluat din Ovidiu Cristea *Acest domn de la miazănoapte. Ștefan cel Mare în documente inedite venețiene*, cuvânt înainte de Șerban Papacostea, Edit. Corint, București, 2004, pp. 7-10, 104-132, 142-143, 161-167, 169.

** Cercetător științific principal, doctor în istorie la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” București.

¹ Deși erau cunoscute de ceva vreme, documentele nu au făcut obiectul unei cercetări speciale. N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră*, p. 249, le amintește într-o singură propoziție; D-I Mihnea Berindei a anunțat la sfârșitul anului 2001 publicarea unui studiu pe marginea rapoartelor lui Pietro Bembo și Giovanni Dario; din păcate, până în momentul de față, studiul nu a fost încă finalizat. De asemenea d-l profesor Șerban Papacostea mi-a pus la dispoziție fotocopiile documentelor, păstrate la Archivio di Stato din Veneția, fapt ce mi-a permis verificarea propriilor transcrieri și îndreptarea unor greșeli. Îmi exprim și pe această cale întreaga recunoștință.

² Rapoartele lui Dario au fost publicate integral de Giuseppe Calo, *22 Dispacci* și semnalate în istoriografia românească de Cristian Luca, *Observații*, pp. 519-524 care a republicat doar adaptarea din dialectul venețian în italiana modernă și a îndreptat unele erori ale editorului.

cu pas, de la îndoilele care au existat inițial în privința țintei, până la consecințele victoriei lui Baiazid al II-lea.

Se poate pune întrebarea în ce măsură aceste documente modifică reconstituirile istoriografice propuse până în prezent³. Nu trebuie să ne așteptăm, desigur, la răsturnări spectaculoase, deși aceste surse permit unele rectificări ale cronologiei, nuanțări sau întăriri ale unor ipoteze mai de mult formulate. Relevanța mărturiilor lui Bembo și Dario constă în caracterul lor contemporan și în felul în care au fost alcătuite. Ele surprind atmosfera anului 1484, spre deosebire de izvoarele narative, care, redactate la o oarecare distanță de evenimente, sfârșesc de cele mai multe ori prin a le distorsiona. Distanța în timp și spațiu față de subiectul expunerii, judecarea unui eveniment prin prisma rezultatului final, caracterul documentației, scopul operei, sunt doar o parte a factorilor care au influențat scrierea cronicarilor medievali și renașcentiști. De aici au rezultat confuzii, comprimarea unor evenimente, trecerea sub tăcere a altora. Izvoarele narative italiene care descriu expediția lui Baiazid al II-lea în Moldova nu fac excepție. N. Iorga observă că, între acestea, divergențele sunt mult prea mari „pentru a putea combina din ele o poveste sigură”⁴. Pentru unele texte, alegerea Moldovei drept țintă ar fi fost o soluție de ultim moment; cronologia și detaliile expediției (efectivele otomane, cele ale tătarilor, numărul de nave turcești, participarea trupelor Țării Românești alături de oastea lui Baiazid al II-lea) diferă de la un caz la altul și nici măcar în privința cetăților cucerite de otomani nu există un consens. Uneori, acțiunea otomană este redusă doar la cucerirea Cetății Albe, iar alteori ordinea în care este expusă cucerirea Chilie și Cetății Albe este inversată. Pentru a încurca și mai mult lucrurile, o cronică venețiană nota că sultanul, reunindu-și oastea, a plecat personal în campanie și a ocupat trei cetăți: „Licostomo, Moncastro și Asprocastro”⁵. La vremea când N. Iorga publica volumul al III-lea din *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, această mărturie putea fi privită drept dovadă a confuziei terminologice a cronicarului venețian. Astăzi, un cerc foarte restrâns de specialiști interpretează fragmentul drept o aluzie la existența unei perechi de cetăți: Cetatea Albă (*Asprokastron*) – Cetatea Neagră (*Maurokastron*), teză evidențiată recent de cercetările d-lor Matei Cazacu⁶ și Șerban Papacostea⁷.

Toate aceste observații nu își propun să desființeze sau să pună sub semnul întrebării izvoarele narative, a căror valoare pentru istoria medievală a fost reconsiderată

³ Din bibliografia foarte bogată (vezi „A.M.S.”, IV, 2005, pp. 149-191) amintesc doar cele două studii monografice semnate de Nicoară Beldiceanu, *La campagne*, pp. 67-77 și *La conquete*, pp. 36-90.

⁴ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899, p. 156.

⁵ N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 15: „Fato lo suo exercita, amdo personalmente ala conquista de dito paese, comquesto Licostomo e Moncastro, ale marine del fiume, et una altra terra: Asprocastro”.

⁶ M. Cazacu, *L'expansion*, pp. 99-122.

⁷ Ș. Papacostea, *Maurocastrum*, pp. 911-915; concluzia autorului este următoarea: „Pe țărmul apusean al limanului Nistrului, pe o înălțime stâncoasă, orientată spre mare, spre „marea cea neagră” (*mavri thalassa*) se afla fortăreața Maurokastron, Maurocastrum, Moncastro, „Cetatea neagră”, care domina o așezare urbană cuprinsă la rândul ei între ziduri de cetate. Lângă aceasta, lipit de ea, se afla orașul propriu zis, Cetatea Albă, Bialgorod, Album Castrum sau Akkerman, înconjurat și el de ziduri care se deschideau spre uscat prin trei porți.”

în ultimele decenii⁸, ci doar să sublinieze câteva dintre limitele acestora. În raport cu vechile cronică, relatările lui Bembo și Dario surprind evenimentele la puțină vreme după desfășurarea lor, dau detalii despre felul în care au circulat și au fost receptate știrile, relevă câte ceva din felul în care otomanii și venețienii manipulați informația. Aceste aspecte nu fac din rapoartele reprezentanților venețieni o categorie de surse mai „obiectivă” sau mai „valoroasă” în comparație cu izvoarele narative; subliniază doar că perspectiva acestora este diferită și ne permite să surprindem lucruri care au scăpat atenției cronicarilor.

Nu trebuie dedus neapărat că acest punct de vedere, diferit, este lipsit de capcane. Acestea provin din felul în care reprezentanții venețieni obțineau, selectau și interpretau informațiile pe care le transmiteau apoi spre Veneția. Pentru a fi la curent cu situația din Imperiul Otoman, venețienii recurgeau la diferite mijloace: folosirea unor spioni, mituirea unor demnitari otomani, colectarea zvonurilor care circulau în mulțime etc. Aceste căi diferite de informare explică în mare măsură coexistența unor mărturii variate și contradictorii despre un eveniment oarecare. Din acest motiv, reprezentanții venețieni aveau grijă să menționeze dacă o anumită știre fusese obținută dintr-o sursă demnă de încredere; de multe ori, atunci când au oferit detalii despre războiul din 1484, Bembo și Dario au subliniat că multe dintre versiunile care circulau erau simple speculații sau chiar fantezii și că, din acest motiv, s-au limitat să comunice doar ceea ce li s-a părut a fi demn de încredere.

Dependența de sursa de informare explică și o anumită particularitate a mărturiilor celor doi în legătură cu conflictul moldo-otoman: datele privind fixarea obiectivului, pregătirile militare, contactele diplomatice care au premers sau au urmat expediției sunt mult mai precise decât cele privitoare la maniera în care s-a desfășurat războiul propriu-zis. Motivul este evident. Primele s-au desfășurat sub ochii lor, sau în cel mai rău caz în imediata lor apropiere, în timp ce, în cazul cuceririi Chilie și Cetății Albe, cei doi venețieni s-au aflat la mare distanță de evenimente. Din această cauză, campania este destul de sumar expusă în rapoartele lor, dar chiar și așa, versiunea oferită este importantă pentru că ne permite să surprindem speculațiile care s-au făcut în epocă pe marginea desfășurării războiului, variantele contradictorii care au circulat despre acțiunea sultanului, respectiv despre reacția lui Ștefan cel Mare. Textele redactate de bail, respectiv de secretarul Senatului venețian, nu sunt, prin urmare, „mai aproape de adevăr” decât sursele narative, ci constituie doar o altă versiune despre războiul din 1484. De altfel, dihotomia între rapoartele reprezentanților Veneției în Imperiul Otoman și sursele narative nu trebuie exagerată. Multe cronică – și cele venețiene excelează la acest capitol – au inserat în cuprinsul lor documente oficiale, care au ajuns să fie cunoscute istoricilor doar pe această cale, versiunea originală pierzându-se. Este cazul lucrărilor lui Domenico Malipiero⁹ și Marino Sanudo „cel Tânăr”¹⁰ – ca să amintim doar exemplele cele mai

⁸ Vezi de ex. culegerea de studii *The Medieval Chronicle*, ed. by Erik Kooper, Amsterdam, 1999; în special studiul semnat de Gabrielle Spiegel, *Theory into Practice: Reading Medieval Chronicles*, pp. 1-13.

⁹ Domenico Malipiero, *Annali*.

¹⁰ Marino Sanudo il Giovane, *Le vite*.

cunoscute. În aceste opere, expunerea, construită după modelul unui jurnal în care au fost înregistrate, an de an, evenimentele considerate importante pentru istoria Veneției, se intersectează cu documente oficiale, care au rolul de martori, de piese justificative pentru textul narativ. Procedul este valabil și pentru campania din 1484. N. Iorga semnala, în monografia consacrată Chilie și Cetății Albe, păstrarea unor informații de la Bembo și Dario prin lucrarea pe care Marino Sanudo cel Tânăr a consacrat-o dogilor Veneției¹¹.

Această strânsă relație între izvoarele narative venețiene și rapoartele oficiale explică de ce am preferat să construim lucrarea de față pornind de la cele din urmă. La acest motiv se poate adăuga caracterul inedit al textelor lui Pietro Bembo și acela puțin cunoscut al rapoartelor lui Giovanni Dario. Analiza acestor mărturii și-a propus să înfățișeze felul în care au reflectat expediția sultanului împotriva Moldovei, nu să o reconstituie.

RĂZBOIUL

Obiectivul campaniei

Baiazid al II-lea a conceput războiul împotriva Moldovei pornind de la „experiențele dureroase ale tatălui său”¹². Prima expediție condusă de Suleyman pașa fusese pregătită în grabă pentru a compensa eșecul din Albania. Foarte probabil, Mehmed al II-lea nu a crezut că Ștefan cel Mare poate fi un adversar redutabil și a sperat într-o victorie ușoară, înfrângerea de la Vaslui, „cea mai mare suferită vreodată de turci”¹³, a impus reconsiderarea strategiei. Campania din 1476 a fost mult mai bine pregătită, Moldova fiind prinsă în clește între Imperiul Otoman și Hanatul Crimeei. Padișahul a sperat să scoată Moldova din luptă printr-o victorie decisivă care să oblige fortărețele țării să-i deschidă porțile. A fost un calcul doar pe jumătate corect. Învingător la Războieni, Mehmed al II-lea nu a reușit să obțină un succes decisiv, lovindu-se de rezistența cetăților Moldovei.

Toate aceste experiențe au influențat probabil felul în care Baiazid al II-lea a acționat în 1484. Primul pas l-a constituit izolarea diplomatică a lui Ștefan cel Mare. Negocierile și apoi tratatul încheiat cu Ungaria lipseau Moldova de singurul aliat care i-ar fi putut trimite ajutoare¹⁴. A urmat apoi încercuirea politică prin solicitarea participării militare a Țării Românești și a Hanatului Crimeei. Ca și în 1476, Ștefan se afla supus unei amenințări venite din mai multe direcții și, implicit, mult mai greu de contracarat. În sfârșit, sultanul și-a limitat acțiunea militară la dobândirea Chilie și Cetății Albe, convins că, în acest fel, îl va sili pe Ștefan să capituleze. Opțiunea a reprezentat o schimbare strategică radicală în raport cu domnia lui Mehmed al II-lea, iar această modificare poate fi rezultatul mai multor cauze.

¹¹ N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 162; documentele la care face referire sunt publicate în Hurmuzaki, VIII, doc. XXIX-XXXI, pp. 27-28.

¹² I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, pp. 179-180.

¹³ Domenico Malpiero, *Annali*, I, p. 112. Trebuie precizat că aproape fiecare eșec al turcilor este amplificat de sursele creștine.

¹⁴ I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, pp. 179-180; cf. N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 155: pacea ungaro-otomană a însemnat condamnarea lui Ștefan.

S-a vorbit adeseori de caracterul „pașnic” al sultanului, de lipsa sa de înclinație pentru război. Argumentul îl constituie existența unei singure campanii sultanate în cei 31 de ani de domnie, în toate celelalte războaie Baiazid al II-lea preferând să încredințeze conducerea oastei unuia dintre vizirii săi. O asemenea explicație poate fi însă înșelătoare.

Lipsa de înclinație pentru meseria armelor nu înseamnă automat absența calităților de conducător. „Pașnicul” Baiazid al II-lea a ocupat Chilia și Cetatea Albă, a purtat un război foarte dur cu Egiptul mameluc și a înșelățat Venetia în numai patru ani (1499-1503), cucerind cetăți care rezistaseră celor șaisprezece ani de conflict cu Mehmed al II-lea. Calificativul este în mare măsură tributar unor clișee și unei comparații nu foarte relevante cu părintele său. Baiazid al II-lea nu a avut poate calitățile militare ale acestuia, fără ca acest lucru să însemne că a fost un sultan incapabil. Giovanni Dario îi face un portret foarte favorabil. „Ca să spun ceea ce văd cu proprii mei ochi, acesta (=Baiazid al II-lea) este cel mai puternic suveran pe care îl are lumea și puterea lui continuă să crească pentru că a moștenit o situație mai bună decât cea a tatălui său; are mari bogății, o stăpânire întinsă, trupe nenumărate și experimentate, este tânăr, sănătos și prosper, iar acest început <războinic> făcut în Valahia (=Moldova) i-a adus o faimă uriașă, pentru că a dobândit ceea ce tatăl său nu a reușit și acest fapt va întări mulțumirea și ascultarea supușilor săi”¹⁵. Calitățile enumerate nu se opresc aici. Baiazid nu s-ar deda leneviei „deoarece într-adevăr situația unui imperiu, obișnuit să trăiască din pradă, nu poate suporta lenevia”¹⁶. Dario adaugă faptul că sultanul ar fi plecat de bună voie în război și „luptând, va câștiga, pentru că nu există putere în lume care să i se opună”¹⁷. Urmașul „Cuceritorului” este descris, de asemenea, drept extrem de cumpătat, dornic de a nu micșora veniturile vistieriei imperiale, ci de a le spori. „Este mai tenace decât tatăl său, dar la fel de adevărat este că nu e atât de hrăpăreț (...) reformează totul cu înțelepciune și bună rânduială”¹⁸. Toată această caracterizare trebuie desigur supusă unui examen critic. S-ar putea obiecta că portretul lui Baiazid al II-lea este tributar unui anumit prototip occidental al „Marelui Turc”. S-ar putea adăuga și rezerva că enumerarea calităților de către Dario a fost făcută după campania în Moldova, al cărei rezultat favorabil putea rețușa imaginea sultanului. Agostino Pertusi a arătat cum, în cazul lui Mehmed al II-lea, cucerirea Constantinopolului a provocat o modificare radicală a percepției contemporanilor: tânărul incapabil, lipsit de experiența războiului și prieten al

¹⁵ 22 *Dispacci*, doc. 24a, p. 74-76: „per che a dir quel che vedo: oculis propriis e le el pui potente Signor che habia el mondo: et e per farse dogniora mazor per che la trovado mazor fondamento de quello ha trovado el padre: la gran tesoro, gran dominio, grandissime et exertatissime zente darne le zovene sano e prosperoso et questo principio che la fato in la Vlachia li da grandissima reputacion. Per che fece quello che mai non pote far el padre e si lo conferma in la gratia et hoberdientia de li soi”; cf. *Origin*, p. 54.

¹⁶ *Ibidem*, p. 76: „ne mai pui lo vedereti star ocioso per che a dir el vero la condicion del stado uso ale rapine non pol patir ocio”.

¹⁷ *Ibidem*, „sta volentiera a cavalo et millitando el vencera per che non e potencia al mondo che li se possa oponere”.

¹⁸ 22 *Dispacci*, doc. 28a: „non vuol calar el so caxana anei le vuol cresser. Et faralo molto ben per che le pui tenace chal padre. Ma le ben vero che non e cussi rapace (...) tuti reforma cum prudentia et bon ordine”.

creștinătății s-a transformat într-un tiran crud, ambițios, dușman înverșunat al Crucii¹⁹. Cu toate aceste rezerve, caracterizarea făcută sultanului nu a fost doar produsul unor clișee sau al fanteziei lui Giovanni Dario. Comparația cu portretele făcute de secretarul venețian altor demnitari otomani ilustrează preocuparea pentru depistarea calităților și defectelor partenerilor săi de dialog. Temperamentul sultanului, așa cum este zugrăvit de Dario, poate explica fixarea unui obiectiv limitat pentru războiul din 1484. Atacând doar Chilia și Cetatea Albă, Baiazid al II-lea evita riscul unei campanii prelungite care ar fi presupus dificultăți și cheltuieli foarte mari; dobândirea celor două „chei” ale Moldovei însemna pentru imperiu un succes semnificativ, o sporire considerabilă a prestigiului²⁰ și un argument important pentru a-l convinge pe Ștefan cel Mare să încheie pace.

Conjunctura diferită poate explica, la rândul ei, diferența de strategie între campaniile întreprinse de Mehmed al II-lea și Baiazid al II-lea împotriva Moldovei. În 1476 „Cuceritorul” era încă în război cu un număr mare de adversari. Supunerea doar a Chiliei și Cetății Albe ar fi însemnat un succes limitat și nesigur. Moldova ar fi rămas în tabăra antiotomană, iar cele două cetăți ar fi putut fi pierdute în momentul în care sultanul s-ar fi îndreptat spre alte fronturi. Doar o lovitură decisivă, care ar fi scos din luptă Moldova, ar fi permis lui Mehmed al II-lea să-și poată concentra efortul militar împotriva Ungariei sau Veneției.

Opt ani mai târziu, Baiazid al II-lea declanșează campania, după ce încheiase acorduri cu toți dușmanii Imperiului Otoman. Fixarea unui obiectiv limitat corespundea dorinței sultanului de a obține beneficii cât mai mari cu cheltuieli mici. Preocupat încă de „problema Djem” sultanul nu intenționa să se angreneze într-un conflict de anvergură. Aparent minor, succesul anexării Chiliei și Cetății Albe ar fi desăvârșit intrarea în aria de hegemonie otomană atât a spațiului pontic, cât și a Moldovei.

În sfârșit, un al treilea motiv al orientării lui Baiazid al II-lea spre cele două cetăți este sugerat de Giovanni Dario și ar fi rezultat din finalizarea negocierilor ungaro-otomane. N. Iorga observa, încă din 1899, că „o greșeală de redacțiune – poate intenționată – legitima un atac al Sultanului contra Chiliei și Cetății Albe”²¹. Negociatorul Ungariei, arhiepiscopul Petru de Kalocsa, ar fi omis includerea în tratat a celor două cetăți, ceea ce deschidea calea unui atac al sultanului²². De atunci problema a fost în numeroase rânduri reluată în istoriografie, fără a se ajunge la un consens în privința locului ocupat de Moldova în tratatul ungaro-otoman din 1484²³. Dificultatea provine din faptul că versiunea originală a acordului nu s-a păstrat. Există doar o variantă a proiectului otoman, care prezintă numeroase omisiuni. Lipsa datei și prezența unor ștersături ridică semne de întrebare asupra momentului întocmirii și a conținutului

¹⁹ *La caduta*, I, pp. XV-XVI; pentru veacul al XVI-lea Lucette Valensi, *Venise, passim* arată cum s-a modificat percepția venețienilor despre sultan și imperiul care îl conducea. Imaginea foarte favorabilă de la începutul secolului s-a deteriorat progresiv.

²⁰ ASV SDC, F. 1A, doc. f 3a: „tamen quella otegnando (= cetățile Moldovei) la acressera la reputatione”.

²¹ N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 155.

²² *Ibidem*; Ileana Cazan, *Formule*, p. 78.

²³ Nagy Pienaru, *Confruntare și diplomatie*, p. 177. Tratatul a fost ratificat în doi timpi: în 1483 de Matia Corvin, iar în 1484 de Baiazid al II-lea.

versiunii finale a documentului²⁴. În privința anului redactării, s-a propus pe rând 1488 (G. Hazai), 1483 (Mihai Maxim) și 1484 (Nagy Pienaru)²⁵. Controversele nu se opresc însă aici. Lectura clauzelor inserate în acest proiect lasă loc unor interpretări diferite. Acestea au vizat două seturi de probleme, strâns legate între ele:

Poziția Moldovei în raporturile ungaro-otomane: s-a susținut fie că sultanul nu putea accepta în 1484 „ideea unui condominium osmano-ungar asupra Moldovei și Țării Românești”²⁶, fie că regele Ungariei considera Chilia și Cetatea Albă în sfera sa de influență²⁷.

Încluderea sau neîncluderea Chiliei și Cetății Albe în textul tratatului de pace. S-a observat că Moldova și Țara Românească au fost șterse din text fără să se poată preciza cine, când și de ce a făcut acest lucru. Desfășurarea evenimentelor pare să pledeze pentru neinserarea celor două cetăți în textul final al acordului. S-a presupus că sultanul a scos referirile la Țările Române, nedorind să încalce prin campania militară pe care o pregătea „strașnicul jurământ făcut la finele actului”²⁸. Mai probabil, însă, eliminarea referinței la Moldova a avut în vedere îndepărtarea unei clauze unilaterale „ce interzicea numai sultanului penetrația armată în teritorii creștine (Ungaria, Moldova, Țara Românească) fără acceptul regelui, ceea ce este în contradicție cu caracterul bilateral al tuturor celorlalte clauze incluse în tratat”²⁹.

Fără a clarifica toate controversele rezultate din analiza textului, una dintre scrisorile redactate de Giovanni Dario aduce câteva elemente suplimentare. Un raport din 8 octombrie 1484, care rezuma evenimentele petrecute în vara aceluși an, amintește că turcii interceptaseră scrisori ale regelui Ungariei către solul său. Erau instrucțiuni prin care Matia Corvin pretindea Chilia (Licostomo) „care fusese proprietate a coroanei, cu toate că Ștefan o stăpânea pe nedrept” și solicita sultanului să nu întreprindă nimic împotriva acestei cetăți. După citirea acestor scrisori, Baiazid s-a îndreptat imediat spre Moldova, a cucerit cetatea și, la întoarcere, a trimis un emisar la curtea Ungariei pentru a anunța victoria³⁰.

Raportul ar pleda pentru neîncluderea în tratatul ungaro-otoman a cetăților lui Ștefan cel Mare. În plus, Matia Corvin și-ar fi manifestat interesul doar pentru Chilia, pe care o revendica în virtutea existenței unei garnizoane ungare în acel loc între 1448-1465, dar nu conține nici o referire la Cetatea Albă. Din spusele lui Dario, era vorba de o tentativă de a negocia pentru Chilia, după ce pacea propriu-zisă fusese deja încheiată.

²⁴ Iléana Cazan, *Formule*, p. 77.

²⁵ Mihai Maxim, *Țările Române*, p. 238; Nagy Pienaru, *Confruntare și diplomatie*, p. 178-185, cu bibliografia problemei.

²⁶ Mihai Maxim, *Țările Române*, p. 238 și nota 262.

²⁷ Iléana Cazan, *Formule*, pp. 77-79 punctul de vedere pornește de la analiza schimbului de scrisori între sultan și rege în 1484.

²⁸ Mihai Maxim, *Țările Române*, p. 261.

²⁹ Nagy Pienaru, *Confruntare și diplomatie*, p. 177.

³⁰ 22 *Dispacci*, doc. 28a, p. 124: „fono intercepte lettere del Re che li scriveva dovesse dir a questo Signor come Licostomo era pertinentia de la corona, benche Stefano lo possedesse mala fide. et che lo pregasse che non li desse impazo. Questo signor ando de longo et fece el fato so et de retorno li mando anunciar la victoria”.

Pentru a dejuca această încercare, sultanul a întrerupt tratativele, s-a îndreptat spre Moldova și a cucerit cetatea în litigiu. Din această perspectivă, încheierea campaniei după cucerirea celor două așezări s-ar putea explica și prin dorința lui Baiazid al II-lea de a preîntâmpina o posibilă ripostă ungară. Informații ulterioare oferă unele indicii în sprijinul acestei ipoteze.

Itinerarul și deplasarea oastei

Itinerarul urmat de oaste și de flotă nu este amintit de rapoartele lui Pietro Bembo și Giovanni Dario, dar a fost refăcut pe baza altor surse. Trupele de uscat au plecat la începutul lunii mai din capitală spre Adrianopol³¹, iar de acolo către Moldova, la sfârșitul aceleiași luni. Flota a ridicat ancora la 1 iunie³². Se pare că, de la Adrianopol și până la Dunăre, oastea sultanului a fost însoțită de ambasadorul Ungariei. Solul s-a întors spre casă abia după trecerea fluviului la Isaccea³³. Foarte probabil, în momentul respectiv, ambasadorul ungar cunoștea încotro se îndreaptă trupele otomane.

Probabil itinerarul urmat a fost cel al expediției din 1476. Atunci, oastea condusă de Mehmed al II-lea a mers de-a lungul țărmului mării, îndreptându-se spre Vama, iar apoi a traversat Dobrogea. Despre dificultățile acestui traseu, Giovanni Maria Angiolello ne-a lăsat o descriere foarte sugestivă: „urmând drumul pe nisipul sau țărmul Mării Negre, am avut parte acolo de mari încercări și lipsuri. Mai întâi din cauza faptului că nu se întâlnesc nici sate, nici locuințe de la castelul de la Varna înainte timp de două zile, iar de acolo până la Dunăre timp de 8 zile și, mai mult, nu vezi picior de om și locurile sunt sălbatice, fără urmă de apă de băut, de care am dus mare lipsă, deoarece timp de mai multe zile n-am avut altă apă decât aceea a mării. Din această cauză <turcii> făceau gropi în nisip pe lângă țărmul mării și din această apă beam noi și astfel am avut ce bea, căci altă apă nu se putea găsi”³⁴. Setea chinuitoare a fost urmată de foame. O mulțime de lăcuste a asaltat oastea sultanului „și când coborau pe pământ rodeau până și sacii cu pesmeți din corturi, de la primul până la ultimul”³⁵. În ciuda condițiilor vitrege, Baiazid al II-lea a urmat în 1484 același traseu, după cum mărturisește același Angiolello, care, fără a mai da detalii, spune că oastea a ținut calea de pe malul mării, fiind însoțită de flotă³⁶. Era calea cea mai scurtă către Chilia și Cetatea Albă, fapt ce a constituit un argument serios în alegerea sultanului. Deplasarea s-a făcut suficient de repede. În mai puțin de o lună de zile, oastea ajunsese la Isaccea, unde s-a pregătit pentru trecerea Dunării. Mobilitatea fusese dintotdeauna o calitate esențială a trupelor otomane, care s-a menținut cel puțin până către mijlocul veacului al XVI-lea. Creștinii erau uimiți și înfricoșați de viteza cu care turcii puteau să lovească. „Turcii sunt dușmani foarte puternici, iar puterea

³¹ N. Beldiceanu, *La campagne*, p. 74; N. Beldiceanu, *La conquete*, p. 64.

³² Vezi capitoul precedent nota 54.

³³ 22 *Dispacci*, doc. 28a, p. 124; Dario infirmă știrile care afirmau că solul Ungariei fusese instalat la Sofia: „non fo vero che l'imbassador hungaro fosse astalado a sofia. Madai passo del danubio estado licenciato et dapoï e partito”.

³⁴ Giovanni Maria Angiolello, p. 86-87; *Călători străini*. I, p. 134.

³⁵ Giovanni Maria Angiolello, p. 87; *Călători străini*. I, p. 135.

³⁶ Giovanni Maria Angiolello, p. 184.

lor stă mai ales în iuțeală. Între timp, până se hotărăsc principii imperiului să întreprindă ceva împotriva lor, ei ar putea să treacă prin foc și sabie întreaga Germanie" scria, referindu-se la situația secolului al XVI-lea, Nicolaus Olahus³⁷. Viteza oștilor turcești era dată de armamentul mai ușor și de superioritatea cailor³⁸. Aceștia erau mai sprinteni pentru că erau bine întreținuți și dresați astfel încât să fie folosiți timp de douăzeci de ani. Prin desaj, caii unguri, polonezi sau germani, luați ca pradă de război, erau aduși la același nivel cu cei turcești. Creștinii nu stăpâneau în schimb această artă. Caii turcești capturați își pierdeau destul de repede calitățile, din cauza lipsei exercițiului și a excesului de hrană³⁹. Caii nu erau singura explicație pentru mobilitatea trupelor otomane. Aceasta decurgea și din modul în care sultanii rezolvau problemele logistice. Laonic Chalcocondil sublinia că doar turcii „dintre toți oamenii câți îi știm, iau măsuri să-și aibă asigurate cele trebuincioase, oriunde i-ar duce războiul, încât de la sine să fie îndestulați cu de toate; și pentru asigurarea celor de trebuință duc cu ei pretutindeni cămile și cătări multime foarte mare”⁴⁰. Dacă acest convoi risca să întârzie deplasarea trupelor, sultanii puteau lua măsuri excepționale. Așa s-a întâmplat în campania din 1461 împotriva Trapezuntului, când Mehmed al II-lea a renunțat la carele care transportau bagajul personal și a împărțit caii trupelor, pentru a grăbi înaintarea⁴¹. Tot pentru mărirea mobilității trupelor terestre, sultanii foloseau corăbiile pentru a transporta mare parte a tunurilor și a proviziilor. În expediția din 1484, aceasta a fost, de altfel, misiunea principală a flotei otomane.

Oastea sultanului a ajuns la 26 iunie la Isaccea și a început traversarea Dunării⁴². O dată cu pătrunderea pe teritoriul Moldovei începea războiul propriu-zis.

Asediile

După intrarea pe teritoriul Moldovei, oastea sultanului i s-au adăugat trupele Țării Românești, conduse de Vlad Călugărul. Este greu de apreciat efectivul numeric al acestora. Dacă acceptăm cifra de 60.000 pentru efectivele totale ale oștirii lui Baiazid al II-lea⁴³, atunci contingentul muntean ar fi putut număra în jur de 5.000 de oameni. „Muntenii hicleni” însoțiseră trupele otomane și în precedentele campanii împotriva Moldovei⁴⁴, iar în 1479 participaseră la incursiunea în Transilvania încheiată cu lupta de la Câmpul Pâinii⁴⁵. Cunoașterea locurilor l-a îndemnat pe Baiazid să-i așeze în avangarda trupelor sale în marșul spre Chilia. Tot ca măsură de prevedere, unei unități otomane i s-a încredințat supravegherea trecerii Prutului, pentru a ține sub observație eventualele mișcări ale lui

³⁷ Nicolaus Olahus, *Correspondență cu umaniști batavi și flamanzi*, București, 1974, p. 96.

³⁸ *Memorie di un giannizzero*, p. 134.

³⁹ Luigi Bassano, *Costumi et i modi particolari della vita de' Turchi*, a cura di Franz Babinger, München., 1963, p. 126, 130.

⁴⁰ Laonic Chalcocondil, p. 224.

⁴¹ *Memorie di un giannizzero*, p. 100.

⁴² N. Beldiceanu, *La campagne*, p. 74; N. Beldiceanu, *La conquete*, p. 64.

⁴³ N. Beldiceanu, *La conquete*, p. 63.

⁴⁴ *Cronicile slavo-române*, pp. 18, 33.

⁴⁵ Ioan Hașegan, *Bătălia de pe Câmpul Pâinii (13 octombrie 1479)*. în „Apulum”, XVI, 1978, p. 266.

Ștefan⁴⁶. Asupra acestor evenimente, rapoartele reprezentanților venețieni în Imperiul Otoman nu amintesc nimic. Din momentul plecării sultanului în campanie și până la cucerirea Chilie și Cetății Albe, informațiile transmise spre Veneția de Pietro Bembo și Giovanni Dario au devenit destul de vagi și imprecise. Știri „oficiale” întârziiau să sosească, dovadă clară pentru Giovanni Dario a dificultăților campaniei⁴⁷. În schimb, se spuneau tot felul de lucruri lipsite de temei în legătură cu felul în care se desfășura expediția⁴⁸.

Pietro Bembo preciza că era vorba de cuvinte spuse în piețe de către cei care soseau din tabăra otomană. Acestea puteau fi crezute atunci când nu exagerau faptele de arme ale sultanului⁴⁹. Ca și în 1476, campania nu s-a desfășurat fără dificultăți. Sultanul a ajuns la 5 iulie în fața Chilie⁵⁰. Flota, potrivit lui Pietro Bembo, nu a putut pătrunde pe Dunăre⁵¹. Putem presupune, oare, că Ștefan cel Mare luase măsuri de blocare a fluviului, așa cum bunicul său, Alexandru cel Bun, procedase în 1429⁵²? Turcii, la rândul lor, încercaseră să aplice măsura în 1474, la asediul cetății Scutari, pentru a împiedica flota venețiană să vină în sprijinul asediaților⁵³. Totuși, raportul lui Bembo nu face nici o precizare în acest sens și este mai probabil ca tonajul mare al vaselor să fi împiedicat urcarea în amonte. Anterior, bailul venețian își exprimase scepticismul în legătură cu direcționarea atacului spre Moldova tocmai din cauza lipsei vaselor de tonaj redus, care ar fi putut intra pe Dunăre⁵⁴. Bombardarea zidurilor cetății nu a putut începe imediat. Imposibilitatea folosirii fluviului i-a obligat pe turci să debarce la distanță tunurile, care au fost apoi transportate pe uscat cale de 12 mile. Chiar și după ce artileria a ajuns în tabăra otomană, efectele distrugătoare au început să fie simțite abia după câteva zile de bombardament intens.

La Constantinopol circulau diverse variante despre desfășurarea asediului. Erau destui sceptici care credeau că sultanul nu va fi în stare să cucerească Chilia din cauza fortificațiilor, a poziției naturale foarte dificile și a numărului mare de apărători⁵⁵. Este foarte posibil ca aceste zvonuri să nu fi fost lipsite de temei. Ștefan cel Mare se îngrijea de refacerea fortificațiilor Chilie. Potrivit cronicii moldo-germane, „în luna iunie 22 zile,

⁴⁶ N. Beldiceanu, *La conquête*, p. 65.

⁴⁷ 22 *Dispacci*, doc. 23a, p. 66: „Ma inverita non se sente cossa neuna cun funda menta. Et la tardita persistessa demonstra la difficulta de la impresa”.

⁴⁸ ASV SDC, F. 1A, doc. f 10a din 17 iunie: „molte sono le cosse che de qui se dicono per le qual se ne poria far qualche iuditio quando fosseno vere”.

⁴⁹ ASV SDC, F. 1A, doc. 12a din 14 iulie: „siano parole che su le piace se parlano per quelli che da quel campo vieneno. Li qual pol esser ben creduti quando non sgionfano le cosse del Signor”.

⁵⁰ N. Beldiceanu, *La campagne*, p. 74; N. Beldiceanu, *La conquête*, p. 65.

⁵¹ ASV SDC, F. 1A, doc. 12a: „e quellj de larmata non havendo possuto con i navi lij intrar i<n> la boca del fiume”.

⁵² Ș. Papacostea, *Calfa et la Moldavie*, p. 146; Ș. Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismund de Luxembourg*, „R.R.H.”, XV, 1976, 3, p. 431.

⁵³ Domenico Malipiero, *Annali*, I, p. 95.

⁵⁴ ASV SDC, F. 1A, doc. f3a.

⁵⁵ ASV SDC, F. 1A, doc. 12a: „non li noxevano el qual loco del chelj era ben fornito de zente e munito sicke universalmente e tenuto non sia per haverlo”; cf. 22 *Dispacci*, doc. 22a tot din 14 iulie: „Alcuni disse che non lavera mai per el sito so molto forte; et incomodo al asedio”.

a început voievodul să zidească Chilia și a isprăvit-o în aceeași vară, cu 800 de zidari și 17.000 de ajutoare⁵⁶. Pare să fie vorba de o lucrare realizată în timp record, dar mai probabil construcția începuse anterior, în 1476, când o scrisoare trimisă ducelui Milanului menționa o fortăreață ridicată de Ștefan pe Dunăre (*una bastia che faceva el dicto Valacho su el Danubio*)⁵⁷.

Măsura dorea să preîntâmpine cucerirea otomană, construcția beneficiind de noile evoluții ale artei militare a epocii. Fără a fi vorba de ceea ce arhitecții secolului al XVI-lea au numit *tracce italiane* (fortificație cu ziduri și turnuri joase și foarte groase, mult mai rezistentă la loviturile artileriei)⁵⁸, noul sistem defensiv era adaptat să reziste loviturilor de tun și, în egală măsură, să permită folosirea artileriei de către asediați. În acest scop, pe lângă creșterea grosimii zidurilor și a mărimii șanțului de apărare, marea noutate a constituit-o folosirea pe scară largă a turnurilor circulare și a platformelor pentru piesele de artilerie. Spre deosebire de turnurile rectangulare, cele circulare aveau avantajul dispariției unghiurilor moarte în cazul folosirii armelor de foc. Noul tip de construcție ușura supravegherea bazei fortificațiilor și, implicit, împiedicarea tentativelor de surpare a zidurilor de către asediatori⁵⁹.

Dificultăților create de sistemul defensiv al cetății Chilia li s-au adăugat problemele apărute și în campania anterioară condusă de Mehmed al II-lea: căldură, foame, molimă. Pietro Bembo amintea că foametea era mare și pentru oameni și pentru cai⁶⁰, dar Giovanni Dario era ceva mai rezervat, spunând doar că proviziile ajungeau greu și că nu ar fi fost suficiente în cazul unui asediu prelungit⁶¹. Secretarul venețian comunica chiar și știrea contrară, potrivit căreia asediatorii aveau hrană suficientă pentru că sultanul făcuse destule provizii⁶².

Se zvonea, de asemenea, că, atât în rândul trupelor de uscat, cât și în rândul flotei otomane izbucnise „molima” (probabil ciuma), fapt pus de Bembo pe seama foametei și a celorlalte nenorociri (*sinistri*) pe care le îndurau turcii. Pentru bail, vestea nu avea nimic excepțional, deoarece ciuma izbucnise și la Constantinopol și, din acest motiv, se știa că, la întoarcerea din campanie, Baiazid al II-lea urma să se stabilească la Adrianopol⁶³. Știrea unei epidemii de mari proporții era probabil exagerată, dar conținea

⁵⁶ *Cronicile slavo-române*, p. 34; Gheorghe Pungă, *Considerații privitoare la Cetatea Chilia Nouă*, „A.I.I.X.”, XXXIV, 1997, p. 375 pledează pentru refăcerea fortificației, nu pentru ridicarea uneia noi.

⁵⁷ N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 57.

⁵⁸ Geoffrey Parker, *The „Military Revolution”, 1560-1660— a Myth?* în „The Journal of Modern History”, 48, 1976, 2, p. 203; Frank Talett, *War and Society in Early Modern Europe 1495-1719*, London-New York, 1992, pp. 33-34.

⁵⁹ Gheorghe Anghel, *Cetățile*, pp. 254-255; o descriere a cetății construite de Ștefan la Mariana Șlapac, *Enigma Cetății Chilia*, „A.I.I.X.I.”, XXXIV, 1997, pp. 385-392; cf. Gheorghe Pungă, *Considerații privitoare la Cetatea Chilia Nouă*, „A.I.I.X.I.”, XXXIV, 1997, pp. 365-384.

⁶⁰ ASV SDC, F. 1A, doc. f 12a: „Item dicono che la carestia era grande si per li homini come per li cavalij”.

⁶¹ 22 *Dispacci*, doc. 22a, p. 64: „le vituarie le qual vegnera manco al campo et non pora durar tanto”.

⁶² *Ibidem*: „Alchuni disse che le vituarie erano habundante per le provision grande”.

⁶³ ASV SDC, F. 1A, doc. f 12a: „Ultimamente e sta dito esser el morbo grandissimo si in le zente de tera come in quelle de larmata che e da creder per le carastse e sinistri che receveno come per esser tuti questi paexi imbratadi de simel morbo (...) questo Signore habij a retornare dove non se puol intender ma credo sera in

un dram de adevăr. La întoarcerea din Moldova, unul dintre viziri, Mehmed pașa, i se plânga lui Giovanni Dario că a suportat foarte greu „praful, căldura și duhoarea” din timpul expediției⁶⁴. Probabil că, la nivelul trupeii, vitregiile războiului au fost și mai greu de îndurat.

La dificultățile asediului se adăuga incertitudinea care domnea în legătură cu mișcările lui Ștefan. Giovanni Dario amintea doar retragerea populației din sudul Moldovei spre munte. Rapoartele lui Bembo oferă mai multe detalii, care conțin însă o doză foarte mare de incertitudine. Bailul afirma că, neliștit din pricina lui Ștefan cel Mare, sultanul lăsase la locul asediului 20.000 de oameni și că pornise cu restul oastei în căutarea adversarilor. Se putea presupune că Baiazid aflase locul în care se găsea oastea Moldovei și încerca să dea o lovitură decisivă. Bembo își exprima speranța ca Ștefan cel Mare să fie suficient de înțelept pentru a evita lupta cu o oaste otomană mai mare ca oricând. Opinia bailului reflecta în mare măsură strategia obișnuită a *condottierilor* italieni, obișnuiți să tergiverseze, să asedieze vreme îndelungată cetățile inamicului și să evite o înfruntare de mari proporții. O recomandare similară, de a nu purta o bătălie cu turcii în afara zidurilor, fusese făcută de Andrea Duodo în 1466⁶⁵. Această manieră de a purta războiul contrasta însă cu felul de luptă al turcilor, deosebite surprinsă în epocă de papa Pius al II-lea: „conflictele ungarilor și turcilor nu se aseamănă celor din Italia, în care foarte rar se ajunge la luptă și pe care soldații noștri le numesc pe bună dreptate „negocieri”; în chiar clipa în care vorbim, fie dușmanii (=turcii), fie ungurii, sunt deja înfrânți și în curând vom afla știri despre asta”⁶⁶. În 1484, însă, sultanul părea să fi renunțat la ideea unei înfruntări decisive și, în această situație, tactica de așteptare era, potrivit lui Bembo, singura în măsură să dea roade. Dacă Chilia ar fi rezistat, exista șansa ca turcii să renunțe la asediu din cauza epidemiilor și a celorlalte evenimente nefavorabile (*cosse contrarie*).

Informația privind plecarea sultanului în căutarea oștirii lui Ștefan nu se regăsește în alte surse. Probabil că a fost vorba de o știre care a exagerat un eveniment real, trimiterea uneia sau mai multor unități otomane în recunoaștere. Plecarea unei părți a oștirii lui Baiazid de la Chilia nu ar fi fost justificată decât de o tentativă de apropiere a domnului Moldovei. Or, în vara lui 1484 acest fapt nu pare să se fi produs. Este adevărat că o cronică venețiană, care citează scrisori expediate de „*Sier Piero Bembo quondam Sier Lorenzo Baylo nostro a Constantinopoli et di Juan Dario, Secretario nostro*” amintește de înfrângerea a 25.000 de călăreți moldoveni⁶⁷, dar o asemenea informație nu se regăsește în nici unul dintre rapoartele expediate de cei doi.

Este poate interesant de observat că toate știrile despre asediu au fost incluse de Bembo și Dario în rapoarte pe care aceștia le-au redactat pe 14 iulie, adică exact ziua în care Chilia a capitulat. Cum asediul a început pe 5 iulie, cele 9 zile care se scurseseră nu

---

andrinopolj o in quelli confini che de qui non voia vegnire ne voria vegnisse per el morbo non havendo etiam a piacer de uqesto per el iuditio dognuno”.

⁶⁴ 22 *Dispacci*, doc. 26a, p. 102: „lor stentava in quella polvere caldane et feture de la mondavia”.

⁶⁵ Andrea Duodo, *Pro Bello Peloponnensi*, în C.N. Sathas, *Documents*, VI, p. 114: „Non vi consiglio la bataja terestre fuor di muri”. Sfatul era adresat comandantului venețian Vettor Capello.

⁶⁶ Aenea Silvio Piccolomini, *I Commentari*, p. 88.

⁶⁷ Hurmuzaki, VIII, doc. XXIX, p. 27. Cronica este atribuită lui Marino Sanudo cel Tânăr.

erau suficiente pentru ca un emisar să fi parcurs distanța între tabăra otomană și Constantinopol. Știrea cuceririi Chiliea a ajuns în fapt pe 27 iulie, sau puțin înainte⁶⁸. Este de presupus că toate informațiile despre desfășurarea operațiilor militare din documentele redactate anterior zilei de 27 iulie au o bază foarte șubredă și chiar cei doi venețieni atrăgeau atenția conducerii Republicii asupra acestui aspect.

Bembo și Dario nu au mai revenit cu amănunte despre asediul Chiliea poate și pentru că fortăreața s-a predat destul de repede, la 14 iulie, în urma unor negocieri. Marco Guazzo vorbește chiar de „trădarea castelanului Mamolacco” care ar fi deschis porțile asediatorilor⁶⁹. Cuvântul are o oarecare asemănare cu termenul *Mamaluchos* sub care erau desemnați supușii sultanului Egiptului⁷⁰, dar ar fi greu de explicat cum s-ar fi produs o astfel de confuzie în textul lui Guazzo. Așa cum s-a observat, „Mamolacco” nu poate fi identificat cu nici unul dintre cei doi pârclabi de Chilia, Ivașco și Maxim⁷¹. Ar fi posibil ca „trădătorul” să fie de fapt Vlad Călugărul, al cărui nume va fi fost transmis în Occident într-o formă foarte coruptă. Letopisețul anonim al Moldovei spune despre voievodul Țării Românești că „a făptuit trădare față de domn (=Ștefan cel Mare), pentru că a dat ajutor turcilor, când au luat cetățile și când au ars țara și a mers pe urma celorlalți domni munteni”⁷². Este greu de spus însă dacă această interpretare, sau una asemănătoare, a ajuns pe o cale sau alta în Occident. Potrivit concepției epocii, trădător putea fi orice supus suspectat că ar fi acționat împotriva interesului seniorului său. În 1470, la asediul Negropontului, *condottierul* Tomaso Schiavo, care negociase cu Mehmed al II-lea predarea cetății, a fost considerat trădător de bailul Paolo Erizzo și executat⁷³. Tot astfel, la asediul Chiliea, acuzația de trădare putea să apară și în urma negocierilor pe care apărătorii cetății le purtasera cu otomanii.

După capitulare, Baiazid al II-lea a acordat trupelor un răgaz de câteva zile înainte de a porni, la 19 iulie, spre Cetatea Albă. Avangarda oastei au constituit-o tătarii, dar e posibil ca aceștia să fi fost însoțiți de trupele lui Vlad Călugărul⁷⁴. Cetatea a fost blocată pe mare și pe uscat, apoi a suferit un bombardament intens. Dacă este să dăm credit relatării florentinului Andrea Cambini, rezistența cetății a fost îndârjită⁷⁵. Sursele otomane sprijină la rândul lor acest punct de vedere. La 5 august, după 15 zile de bombardament intens, o parte a fortificațiilor începuse să cedeze, dar luptele ar fi continuat. Doar moartea celor doi pârclabi, Oană și Gherman, i-ar fi determinat pe

⁶⁸ 22 *Dispacci*, doc. 24a, p. 68: „Adi 27 del passato notificai p<er> le mie lettere ala S<ereni>ta vostra la presa di Licostomo”. Data de 27 iulie este, prin urmare, cea a raportului întocmit de Dario. Este posibil ca vestea să fie ajuns cu o zi-două mai devreme.

⁶⁹ Marco Guazzo, *Historie*, p. 30r: „et hebbe il castello da Mamolaco Castellano et traditore della sua patria”; text cu diferențe minore în *Lettera*, p. 281 v.

⁷⁰ Un asemenea document e discutat de Nagy Pienaru, *Tratatul*, p. 292.

⁷¹ N. Beldiceanu, *La conquête*, p. 68.

⁷² *Cronicile slavo-române*, p. 19.

⁷³ Marco Guazzo, *Historie*, p. 10v.

⁷⁴ 22 *Dispacci*, doc. 28a, p. 124; N. Beldiceanu, *La conquête*, p. 66.

⁷⁵ Andrea Cambini, p. 49r-v; cf. *Origine*, p. 172r-172v; Ionel Cădea, *Cucerirea*, pp. 27-31.

asediați să înceapă negocierile cu sultanul⁷⁶. Acestea au fost finalizate la 7-8 august, când Cetatea Albă a deschis porțile lui Baiazid al II-lea.

Această versiune este pusă sub semnul întrebării de unul dintre rapoartele lui Giovanni Dario. La 5 august, secretarul venețian întocmea o amplă relatare asupra ultimelor evenimente din Imperiul Otoman, înainte de a încheia, semnala sosirea unui mesager al sultanului, „care anunță cucerirea Cetății Albe prin supunerea <locuitorilor>; și a început să se dea veste pretutindeni și s-a dat poruncă să se facă sărbătoare generală duminica viitoare și să se acopere străzile, după obiceiul lor. <Mesagerul> spune, în plus, că sultanul, după ce a cucerit cele două cetăți, s-a îndreptat spre o altă fortăreață cu intenția de a cuceri în întregime acel teritoriu și pentru a da pradă alor săi; o va face cu ușurință pentru că nu va întâlni rezistență, iar forțele numeroase <de care dispune> l-au făcut stăpân pe câmpul de luptă”⁷⁷. Spre deosebire de alte situații în care Giovanni Dario sau Pietro Bembo înregistraseră tot felul de zvonuri, de data aceasta știrea pare destul de credibilă. Un curier special trimis de sultan la Constantinopol nu putea aduce vești îndoielnice, cu atât mai mult cu cât capitala trebuia pregătită pentru sărbătorirea victoriei. Data la care a ajuns curierul rectifică nu numai cronologia campaniei din 1484, dar pune sub semnul întrebării rezistența înverșunată a Cetății Albe.

Pentru ca știrea să ajungă pe 5 august la Constantinopol era nevoie de o perioadă de timp pentru ca mesagerul să parcurgă distanța între gurile Nistrului și capitala imperiului. Căderea Chilieii fusese cunoscută la Constantinopol la 13 zile după producerea evenimentului, iar Matteo Muriano afirmă, la rândul său, că „de aici (=Moldova) se merge până la Constantinopol în 15 sau 20 de zile”⁷⁸. Intervalul de timp în care succesele sultanului au ajuns să fie cunoscute în 1484 în capitala imperiului a fost de aproximativ două săptămâni, poate chiar mai repede, dacă avem în vedere importanța veștilor. Chiar dacă admitem că emisarul a parcurs distanța în timp record și că a fost expedit înainte ca negocierile de capitulare să se finalizeze, durata propriu-zisă a asediului se limitează la câteva zile, cuprinse între 22 iulie (data începutului asediului) și sfârșitul aceleiași luni. O rezistență redusă la doar câteva zile este sugerată și de o știre sosită de la Corfu, care menționa că „apărătorii și locuitorii din Moncastro, văzând cruzimea Turcului făcută la Nicostomo (sic!) i-au trimis cheile amintitei cetăți și fără altă luptă s-au supus (?) acelei împărății”⁷⁹. Tot o predare rapidă a fortăreței ar explica și ciudata afirmație făcută de Dario la 7 februarie 1485, când punea pierderea Cetății Albe pe seama lipsei de prevedere a lui Ștefan cel Mare⁸⁰. Acuzația fusese probabil folosită

⁷⁶ N. Beldiceanu, *La campagne*, p. 77.

⁷⁷ 22 *Dispacci*, doc. 24a, p. 82: „Io qual annuncia anche la presa de Moncastro per dedicionne et hase comenzado sonar per la terra et messo ordine che domenega proxima se faza festa general et che se covra le strade secondo le lor uxanze. Dixe etiam el Signor habude le ditte terre haverse drizato verso unaltra forteza cum intention de subiugar tuto quel territorio. Et etiam per dar pasto ali soi. Et falo comodissimamente per che non ha contrasto et la potentia granda li ha fato habundantia inel campo”.

⁷⁸ *Călători străini*, I, p. 149.

⁷⁹ Hummuzaki, VIII, doc. XXIX, p. 27: „li custodi et habitatori di Moncastro vedendo la crudelta dil Turcho fata a Nicostomo li mandoe le chiave di ditta città, et senza altra bataglia air (?) quel Dominio”.

⁸⁰ 22 *Dispacci*, doc. 40a, p. 222.

drept argument de cei care, în vara aceleiași an, decisese să se supună turcilor. Motivul fusese reținut de otomani și apoi preluat de Dario.

Interesantă este și menționarea intenției sultanului de a se îndrepta spre o a treia cetate, în scopul cuceririi întregii țări. O cronică venețiană scrie într-adevăr că, după ocuparea cetăților „Licostomo” și „Moncastro”, Baiazid a pus stăpânire și pe „Asprocastro”⁸¹. S-a admis în istoriografie că Moncastro și Asprocastro au fost două denumiri medievale folosite concomitent pentru Cetatea Albă. Cercetări mai recente au susținut totuși existența unor cetăți pereche, foarte apropiate una de cealaltă⁸². Este posibil însă ca a treia cetate din textul lui Giovanni Dario să fie Suceava, capitala Moldovei, a cărei cucerire ar fi însemnat supunerea întregii țări.

Nu există din păcate nici o posibilitate de a compara informațiile furnizate de Giovanni Dario cu cele ale lui Pietro Bembo. Din perioada 14 iulie-30 august 1484 nu ni s-a păstrat nici un raport întocmit de către bail. Scrisoarea sa din penultima zi a lunii august amintește pe scurt rezultatul campaniei din Moldova: Chilia și Cetatea Albă s-au predat de bună voie, văzând că nu pot rezista puterii sultanului⁸³.

Pe lângă acest motiv, capitularea ar fi putut fi și rezultatul intereselor particulare ale locuitorilor din cele două așezări. Lenta cucerire a bazinului pontic de către otomani a fost rezultatul unei politici coerente, care a urmărit controlul rutelor de comerț din acest spațiu. La moartea lui Mehmed al II-lea, rămăsese în afara ariei de hegemonie otomană doar drumul care lega Chilia și Cetatea Albă de Polonia și Europa Centrală. Dar, în ciuda acestei situații, cele două centre depindeau de sistemul economic instaurat de Imperiul Otoman în bazinul pontic. Această situație afecta activitățile comerciale ale locuitorilor din cele două cetăți, mai ales în situația în care relațiile dintre Moldova și Imperiul Otoman se mențineau tensionate. Or, așa cum s-a remarcat, starea conflictuală nu a încetat practic niciodată între 1475 și 1484⁸⁴. Războiul a afectat grav desfășurarea negoțului, chiar dacă traficul nu a fost niciodată pe deplin întrerupt⁸⁵. Politica antiotomană a lui Ștefan cel Mare afecta așadar interesele economice ale locuitorilor din cele două cetăți prin întreruperea legăturilor cu piețele otomane⁸⁶. Faptul ar explica, măcar în parte, capitularea rapidă a Chiliei și Cetății Albe. Chiar dacă rapoartele lui Pietro Bembo și Giovanni Dario nu amintesc nimic în acest sens, acest punct de vedere este sprijinit de comparația cu situația populației din Caffa, a cărei atitudine a grăbit, în

⁸¹ N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 15: cronică venețiană care merge până la 1500 intitulată *Progenia della cassa de'Octomani*: „L'ano 1484, el Gran Turco tolse la imprexa comtra Carabogdam, signor dela Valachia, fo im tempo de papa Inocencio VIII. Fato lo suo exercito, amdo personalmente ala conquista de dito paese, comquesto Licostomo e Moncastro, ale marine del fiume, et una altra terra: Asprocastro”.

⁸² Matei Cazacu, *L'expansion*, pp. 99-122; Ș. Papacostea, *Maurocastrum și Cetatea Albă: identitatea unei așezări medievale*, în „R.I.”, VI, 1995, 11-12, pp. 911-915.

⁸³ ASV SDC, F. 1A, doc. 13a: „ha otenuto el cheli et moncastro datosse a quello voluntariamente poi che veteno non poter resister alia potentia de quello”.

⁸⁴ N. Beldiceanu, *La conquete*, p. 42; Ș. S. Gorovei, *Moldova*, p. 642.

⁸⁵ M. Berindei, *L'Empire ottoman*, p. 179.

⁸⁶ N. Beldiceanu, *La conquete*, p. 71; Mihnea Berindei, *L'Empire ottoman*, pp. 186-187.

1475, cucerirea otomană⁸⁷. Ipoteza rămâne totuși discutabilă, pentru că, până în 1484, cetățile Moldovei au respins alte câteva tentative de cucerire și pentru că, la puțin timp după instalarea unor garnizoane otomane, locuitorii din Cetatea Albă erau dispuși să sprijine tentativa de recuperare a lui Ștefan cel Mare⁸⁸.

Sfârșitul campaniei

Situația celor două cetăți după cucerire este bine cunoscută grație contribuțiilor lui Nicolae Iorga, I. Ursu și N. Beldiceanu. Măsurile luate de Baiazid al II-lea au privit împărțirea prăzii, introducerea administrației otomane și deportarea unei părți a populației; ulterior, după semnarea păcii moldo-otomane s-a produs și delimitarea frontierelor. Pietro Bembo și Giovanni Dario au reflectat în mod diferit situația de după război a celor două cetăți. Secretarul nu discută de altfel de loc problemele de mai sus, în timp ce bailul se referă la acestea în trei rânduri. Măsurile de organizare luate de Baiazid sunt expediate în câteva cuvinte („a lăsat acel loc <=> Cetatea Albă> bine întărit cu oameni și arme”)⁸⁹ foarte probabil din lipsa unor detalii. În schimb se insistă ceva mai mult în privința sorții locuitorilor din cele două cetăți. Un raport al bailului din 30 august 1484 lasă impresia unei deportări masive de populație. Din cele două cetăți ar fi fost luate în captivitate nu mai puțin de 20.000 de suflete, pe care sultanul avea de gând să le așeze într-un loc pustiu (*luogo vacuo*), așa cum se procedase și cu cei luați în captivitate de la Caffa, în 1475. Imaginea acestor oameni înghesuiți pe punțile corăbiilor stârnea mila și dădea de gândit tuturor celor care s-ar fi aflat în război cu Semiluna⁹⁰. Bembo a revenit în două rânduri asupra situației captivilor. Mai întâi în depeșa imediat următoare, din 9 septembrie 1484, se afirma că populația pe care Baiazid al II-lea dorea să o strămute în imperiu provenea doar de la Cetatea Albă și că cifra de 20.000 era exagerată. Era vorba, potrivit bailului de cel mult 10.000 de suflete (*da anime XM in zoxo*)⁹¹. Cealaltă referire se găsește în ultimul *dispaccio* expediat de Pietro Bembo spre Veneția, la 9 februarie 1485. Soarta deportaților continua să fie foarte dificilă. Promisiunile făcute nu fuseseră îndeplinite și bailul se îndoia că aveau să fie respectate. Prin urmare, familiile deportate își duceau cu foarte mare greutate existența (*con miseria passa la so vita*)⁹². Probabil că bailul se referă la soarta celor colonizați la Constantinopol, o altă parte dintre captivi fiind așezată, potrivit documentelor otomane, la Eski Biga, în Asia Mică⁹³.

Insistența reprezentantului venețian asupra sorții captivilor din Moldova nu este întâmplătoare. Multe dintre depeșele sale conțin referiri la creștini luați ca sclavi în urma unor raiduri otomane pe mare și pe uscat. Bailul încerca de multe ori să intervină și să-i răscumpere nu numai pe supușii Veneției, dar și pe ceilalți creștini. Tocmai acest fapt a

⁸⁷ N. Beldiceanu, *La conquete*, p. 69; Franz Babinger, *Maometto*, pp. 507-508.

⁸⁸ N. Beldiceanu, *La conquete*, pp. 84-85.

⁸⁹ ASV SDC, F. I A, doc. f 20a: „li qual lasso ben muniti de zente e unitione”.

⁹⁰ ASV SDC, F. I A, doc. f 13a: „el numero de le qual dice mancho a XXM cossa de gran pieta a vederle e de gran esempio a tuti quelli che pol mancho di lui”.

⁹¹ ASV SDC, F. I A.doc. f 14a.

⁹² ASV SDC, F. I A.doc. f 20a.

⁹³ N. Beldiceanu, *La conquete*, p. 77.

atras reacția demnitarilor otomani. Atunci când Bembo sau Dario s-au plâns că Poarta încalcă prevederile tratatului de pace refuzând să-i elibereze pe toți supușii *Serenissimei* căzuți prizonieri, vizirii au replicat că reprezentanții venețieni se folosesc de prerogativele lor pentru a elibera pe toți creștinii⁹⁴.

Sfârșitul campaniei a avut loc după împărțirea prăzii. În afara părții cuvenite sultanului și trupelor otomane, au fost recompensați și aliații tătari și munteni⁹⁵. S-a presupus că ordinul de întoarcere a fost dat trupelor în a doua jumătate a lunii august și că acestea au ajuns la Adrianopol în jurul datei de 20 septembrie⁹⁶. Mărturiile lui Bembo și Dario confirmă în linii mari această cronologie. La 30 august bailul aflate deja că sultanul trecuse Dunărea, iar Dario confirmă că sultanul se afla deja la Adrianopol pe 24 septembrie, zi în care l-a primit pe ambasadorul trimis de Yakub, suveranul *Akkoyunlu*⁹⁷. Foarte probabil însă Baiazid al II-lea ajunsese la reședința sa cu cel puțin câteva zile mai înainte.

În comparație cu detaliile referitoare la pregătirea campaniei, datele furnizate de rapoartele lui Bembo și Dario sunt mult mai sărace în privința expediției propriu-zise. Motivele au depins în mare măsură de dificultatea cu care cei doi intrau în posesia unor știri sigure și este semnificativ că multe dintre precizările făcute de Giovanni Dario apar abia după întoarcerea sultanului și vizirilor la Adrianopol.

Reconstituirea desfășurării propriu-zise a războiului ar fi greu de realizat doar pe baza mărturiilor celor doi reprezentanți venețieni; în schimb ne putem forma o imagine asupra diversității zvonurilor care au circulat și a dificultății de a le separa pe cele credibile de cele false. Rapoartele lui Dario, ceva mai amănunțite probabil datorită relațiilor sale la Poartă, lasă impresia că asediul Cetății Albe a durat mult mai puțin decât s-a afirmat în istoriografie. Oricum, sfârșitul rapid al campaniei nu a surprins în epocă pe nici unul dintre cei doi venețieni. Puterea turcilor era copleșitoare și doar Dumnezeu avea o putere mai mare decât a lor⁹⁸.

PACEA

Ultimele înfruntări

Încheierea operațiunilor militare din vara anului 1484 nu a pus capăt războiului. Din punctul de vedere al Porții, la sfârșitul lunii noiembrie, problema Moldovei rămăsese încă nerezolvată. La Adrianopol se afla că Ștefan se întorsese la Suceava (*Zuzava*) și crea tulburări în acea provincie⁹⁹. Deși nu foarte precisă, afirmate constituie o aluzie la încercările lui Ștefan cel Mare de recucerire a cetăților pierdute, sau măcar a uneia dintre acestea. Analiza izvoarelor narative otomane a permis plasarea unei tentative de

⁹⁴ 22 *Dispacci*, doc. 25a, pp. 92-94.

⁹⁵ N. Beldiceanu, *La conquete*, pp. 82-83.

⁹⁶ N. Beldiceanu, *La conquete*, pp. 83 și 85.

⁹⁷ 22 *Dispacci*, doc. 25a, p. 84.

⁹⁸ 22 *Dispacci*, doc. 27a, p. 114: „...dio che poteva molto piu i loro”.

⁹⁹ 22 *Dispacci*, doc. 34a, p. 174: editorul textelor, Giuseppe Calo identifică greșit *Zuzava* cu Buzăul; vezi Cristian Luca, *Observații*, p. 520.

redobândire a Cetății Albe în vara anului 1485¹⁰⁰. Încercarea domnului Moldovei este menționată și de Pietro Bembo într-un *dispaccio* din 9 februarie 1485. Bailul amintea cu această ocazie o incursiune a lui Ștefan „până la porțile Moncastrului”¹⁰¹, ceea ce sugerează că acțiunea a avut loc cu câteva luni înainte de data propusă de N. Beldiceanu.

Raportul lui Giovanni Dario din ultima zi a lunii noiembrie 1484 susține, la rândul său, această interpretare, deși este, la prima vedere, mult prea vag. „Tulburările” amintite în document pot fi o referire generală la pregătirile militare ale domnului Moldovei, nu o indicație despre un atac propriu-zis. Totuși ipoteza contrară nu poate fi exclusă. Șansele unei recuceriri la puțin timp după plecarea oștirii otomane erau destul de mari, mai ales că o parte a fortificațiilor fusese afectată de asediu. În 1463, Matia Corvin recuperase cetățile din Bosnia după îndepărtarea oștirii lui Mehmed al II-lea, iar în 1470, venețienii încercaseră să recucerească Negroponte imediat după plecarea flotei otomane. Ștefan cel Mare putea la rândul său să acționeze asemănător în toamna lui 1484, mai precis în lunile septembrie-octombrie. Dacă lucrurile s-au petrecut într-adevăr după acest scenariu, ar fi mai ușor de înțeles o altă precizare din același raport semnat de Giovanni Dario. Potrivit acestuia turcii „nu vor lăsa nepedepsită acea ofensă (*inzuria*) și le va fi ușor să-l învingă, deoarece i-au fost smulse cele două cetăți care erau vitale pentru el”¹⁰².

Indiferent dacă „*inzuria*” se referă la un atac eșuat asupra Cetății Albe sau doar la refuzul Ștefan cel Mare de a abandona lupta, drumul spre acordul între Moldova și Imperiul Otoman a fost lung și întortocheat. Pacea separată încheiată între Matia Corvin și Baiazid al II-lea l-a constrâns pe domnul Moldovei să se reorienteze spre regatul Poloniei, aliatul din primii ani de domnie. În 1485, Ștefan a acceptat să presteze personal omagiu de vasalitate regelui Cazimir al IV-lea, în schimbul ajutorului militar necesar recuperării Chiliei și Cetății Albe.

Multă vreme ostil oricărei acțiuni îndreptate împotriva Imperiului Otoman, regatul Jagellonilor a fost obligat să reacționeze în fața noii situații create. Campania lui Baiazid al II-lea afectase nu numai Moldova, ci și interesele Poloniei. Pe lângă pierderea unor centre comerciale importante pentru comerțul regatului, Cazimir al IV-lea a perceput probabil și pericolul apropierii otomane de frontierele Poloniei. Cel puțin pentru unii dintre contemporani amenințarea era evidentă, iar Giovanni Dario amintea în acest sens că succesul lui Baiazid al II-lea în Moldova deschidea „o cale foarte periculoasă spre Polonia”¹⁰³. În egală măsură, ajutorul militar solicitat de Ștefan cel Mare permitea regelui polon să rezolve litigiile mai vechi cu rebelul „vasal” de la sud, care refuzase constant, sub diferite pretexte, prestarea omagiului de vasalitate.

Turcii nu au așteptat finalizarea acestor tratative. Pe când Ștefan se afla la Colomeea pentru a presta omagiul „au venit turcii cu Hruet până la Suceava și au ars și

¹⁰⁰ N. Beldiceanu, *La conquête*, pp. 85-86.

¹⁰¹ ASV SDC, F. 1A, doc. f 20a: „Stefano voivoda esser venuto scorendo fin alle porte de Moncastro”.

¹⁰² 22 *Dispacci*, doc. 34a, p. 174: „credo che costoro non patirano quella inzuria et serali cossa fazille a perseguitarlo per che li esta tolto quelle do terre che era la vita soa”.

¹⁰³ Vezi 22 *Dispacci*, doc. 21a, p. 48.

târgul, septembrie 19, luni. Și marți s-au întors prădând și arzând țara”¹⁰⁴. Sprijinul polon i-a permis lui Ștefan cel Mare să redreseze situația și să obțină victoria de la Cătălbuga, iar în anul următor pe cea de la Șcheia. Recuperarea cetăților pierdute în 1484 nu a fost însă posibilă. Polonia nu era dispusă să se angajeze într-un conflict de mare amploare cu Imperiul Otoman și, foarte probabil, domnul Moldovei dorea, la rândul său, să încheie pace cu sultanul. Deja la 7 februarie 1485, cu mult înainte de ultimele bătălii moldo-otomane, Giovanni Dario scria dogelui Giovanni Mocenigo că „Ștefan voievodul a trimis să fie luat salv-conductul, dar nu a trimis încă nici un ambasador. Despre ceea ce se va mai întâmpla, Luminăția Voastră va fi informată prin scrisorile mele”¹⁰⁵. Posibilitatea ca această informație să fie eronată este destul de mică; secretarul venețian se afla, la data expedierii raportului la Adrianopol, în preajma sultanului. Prin urmare, știrile transmise spre Veneția erau provenite din surse de prima mână, și nu rezultatul unor speculații sau al unor zvonuri.

Raportul din februarie pune în lumină existența unei prime etape a negocierilor moldo-otomane, care a avut loc la puțin timp după încheierea campaniei din 1484. În această fază, Ștefan cel Mare a negociat obținerea unui salv-conduct, prim pas obligatoriu pentru a începe tratativele de pace cu Baiazid al II-lea¹⁰⁶.

Această inițiativă diplomatică nu trebuie interpretată ca o resemnare în fața pierderii cetăților ci, mai degrabă, ca o măsură de prevedere a domnului Moldovei. Foarte probabil, în speranța primirii unui sprijin militar, Ștefan cel Mare a urmărit să câștige timp și să-și înșele adversarii în privința intențiilor sale. La sfârșitul lunii februarie, turcii așteptau solul Moldovei „pentru a se putea ocupa mai în voie de celelalte cuceriri pe care le țintesc”¹⁰⁷. Mențiunea era plasată în contextul unui nou schimb de solii între Baiazid al II-lea și Matia Corvin, pacea otomano-ungară fiind văzută drept condiție esențială pentru aceea dintre Moldova și Imperiul Otoman. „Sunt sigur”, continua Giovanni Dario, „că și acesta (=solul Moldovei) va veni curând pentru că una <dintre păci> o trage după sine pe cealaltă și, în orice caz, este și în interesul lui (=Ștefan cel Mare) să încheie un acord cu aceștia (=turcii) pentru a nu cădea din rău în mai rău”¹⁰⁸. Calculul secretarului venețian pare să fi fost corect. Noile discuții par să fi avut drept rezultat includerea Moldovei în armistițiul ungaro-otoman, fără a se menționa însă nimic în privința Chilie și Cetății Albe¹⁰⁹. Prin această formulă Matia Corvin, deși lua sub protecție Moldova, accepta implicit statutul cetăților stabilit în urma expediției din 1484.

¹⁰⁴ *Cronicile slavo-române*, p. 19; Ș. S. Gorovei, *Moldova*, p. 642; Ș. Papacostea, *Ștefan cel Mare*, p. 57.

¹⁰⁵ 22 *Dispacci*, doc. 40a, p. 226: „Stefano vaivoda a mandato a tuor el salvo conduto ma ancora non ha manda alchuno ambassador de quel seguira la v<ost>ra Ser<eni>ta per mie lettere sera avixada”.

¹⁰⁶ Pentru etapele care trebuiau parcurse pentru încheierea unui tratat vezi Viorel Panaite, *Some Remarks*, p. 29.

¹⁰⁷ 22 *Dispacci*, doc. 41, p. 228: „desidera anche la venuta de lambassador de Stefano vaivoda per aquietar le cosse soe de qui per poder attendere pui liberamente a le altre cosse che hano da far”.

¹⁰⁸ *Ibidem*, pp. 228-230: „son certo che anche lui vegnera presto perche luna cossa si tira ialtra et ad ogni modo e fa anche per lui de prendere qualche condicion cum costoro per non haver mal e pezo”.

¹⁰⁹ Ș. S. Gorovei, *Pacea*, p. 510.

Soluția nu putea fi acceptată de Ștefan cel Mare care, în speranța recuceririi teritoriilor pierdute, a apelat la ajutorul Poloniei¹¹⁰. Este posibil ca, după ce a intrat în posesia salv-conductului, domnul Moldovei să fi suspendat tratativele cu sultanul, în momentul în care s-a profilat posibilitatea sprijinului polon. Întârzierea trimerii unui emisar la Poartă și, foarte probabil, negocierile cu Polonia au provocat acțiunile otomane din 1485 și 1486. Abia după sfârșitul ultimei incursiuni, negocierile cu Baiazid al II-lea au fost reluate.

Context și cronologie

În 1485, Giovanni Dario făcea două predicții în privința situației raporturilor moldo-otomane. Prima considera că pacea Ungariei cu Poarta ar fi determinat încheierea unui acord între turci și Ștefan cel Mare. Potrivit celei de-a doua, otomanii erau nerăbdători să încheie pace cu „Carabogdan” pentru a-și putea concentra atenția pe alte fronturi, mai precis spre rezolvarea conflictului cu Egiptul mameluc.

Prima presupunere pare confirmată de încheierea în același an – 1486 – a păcii moldo-otomane și a renegocierii celei ungaro-otomane¹¹¹. Totuși această coincidență cronologică nu trebuie absolutizată. Negocierile ungaro-otomane și polono-otomane au influențat în mare măsură evoluția relațiilor dintre Imperiul Otoman și Moldova, dar pacea între Baiazid al II-lea și Ștefan cel Mare a fost rezultatul raporturilor de forță moldo-otomane și a intereselor celor doi suverani.

Sultanul dorea să pună capăt stării de tensiune în raporturile cu Moldova pentru a tranșa conflictul cu Egiptul. La începutul anului 1486, otomanii suferiseră o grea înfrângere pe frontul asiatic, care fusese urmată de pierderea importantelor centre Adana și Tarsus¹¹². Această criză impunea eliminarea de urgență a ultimelor focare de conflict de la frontierele europene. Așa cum s-a observat, recucerirea pozițiilor pierdute în Anatolia și anihilarea cavaleriei mamelucre „erau însă condiționate de transferul din Rumelia al trupelor regulate, a ienicerilor și în mod special de utilizarea unităților de akıngii de la linia Dunării”¹¹³. Or, aceste unități de akıngii fuseseră principalele forțe implicate în luptele cu Ștefan cel Mare din 1485 și 1486, iar deplasarea lor pe frontul asiatic impunea suspendarea ostilităților pe frontul danubian.

Ștefan cel Mare avea, la rândul său, motive întemeiate să dorească încheierea unei păci. După o scurtă perioadă în care a sprijinit eforturile antiotomane ale Moldovei, Polonia a inițiat negocieri cu Baiazid al II-lea, bucurându-se de mediarea Veneției¹¹⁴. Supus unei presiuni constante din partea Rusiei, Hanatului Crimeei și Ungariei, regatul Jagellonilor a evitat o ciocnire de mari proporții cu Poarta. Opțiunea polonă s-a repercutat

¹¹⁰ Ș. Papacostea, *Ștefan cel Mare*, p. 57; Ș. S. Gorovei, *Pacea*, p. 510.

¹¹¹ Nagy Pienaru, *Tratatul*, p. 284; pentru datarea soliei lui Jaksici în 1487 s-a pronunțat Tahsin Gemil, *Observații*, p. 123; și T. Gemil, *Un izvor*, p. 600. Documentul pus în circulație de Ivan Biliarsky, *Une page*, pp. 291-305 pare să încline balanța în favoarea anului 1486.

¹¹² Pentru stabilirea exactă a cronologiei campaniei v. Nagy Pienaru, *Tratatul*, pp. 285-290; cf. Tahsin Gemil, *Observații*, p. 119.

¹¹³ Nagy Pienaru, *Tratatul*, pp. 266-267.

¹¹⁴ Ș. Papacostea, *Relațiile*, p. 168; Ș. S. Gorovei, *Pacea*, p. 511.

direct asupra domnului Moldovei, care nu-și putea asuma riscul de a rămâne de unul singur în conflict cu sultanul.

Ungaria, la rândul ei, părea să rămână fidelă politicii pașnice în relațiile cu Poarta. Este adevărat că momente de încordare au mai existat între cele două puteri și înainte și după reînnoirea păcii din 1486. Concentrările de trupe ungare din vara acelui an păreau să vizeze un atac împotriva cetăților Krusevac și Niș, profitând de angajarea grosului trupelor otomane în războiul cu Egiptul¹¹⁵. Și mai gravă a fost situația creată după ce Dimitrie Jaksić, solul ungar care a renegociat în 1486 pacea ungaro-otomană, a fost ucis în noiembrie pe drumul de întoarcere spre Ungaria¹¹⁶. Evenimentul a provocat câteva incursiuni de pradă în teritoriile imperiului, care ar fi putut reaprinde scânteia războiului. O scrisoare a sultanului către Matia Corvin din 2 ianuarie 1487 cerea explicații pentru incursiunile militare ale Ungariei. Baiazid al II-lea preciza că acestea contraveneau „păcii și prieteniei” dintre cei doi suverani și că asasinarea lui Jaksić fusese doar un accident¹¹⁷. În ciuda acestei stări de conflict, implicarea regelui Ungariei în războiul din Austria împotriva împăratului Frederic al III-lea l-a determinat pe Matia Corvin să accepte explicațiile oferite de otomani. Până la sfârșitul domniei sale, regele a rămas fidel menținerii relațiilor pașnice cu Poarta.

În toată această conjunctură, Ștefan cel Mare nu avea altă soluție decât să încerce să ajungă, la rândul său, la o înțelegere cu sultanul, în ciuda concentrării forțelor otomane împotriva mamelucilor, raportul de forțe era mult prea dezechilibrat pentru ca domnul Moldovei să poată recupera de unul singur Chilia și Cetatea Albă. În plus, succesele de la Cătlăbuga și Șcheia fuseseră obținute cu mari eforturi. Potrivit cronicilor interne, în ultima bătălie fusese în pericol chiar viața domnului, salvat în urma legendarei intervenții a boierului Purice¹¹⁸. Fiecare invazie afectase grav ținuturile Moldovei, iar faptul că oastea otomană a fost de fiecare dată însoțită de pretendentul Petru Hronotă¹¹⁹ sugerează că turcii se foloseau de toate mijloacele pentru a obține pacea. Dacă Ștefan cel Mare nu era dispus să pună capăt ostilităților, înlocuirea sa cu un pretendent supus Porții putea duce la îndeplinirea acestui obiectiv.

La toată această situație se poate adăuga presupunerea că reluarea negocierilor cu Poarta ar fi putut fi rezultatul constrângerilor exercitate de alți factori politici. Ungaria, Polonia sau Hanatul Crimeei erau direct interesate de încheierea păcii moldo-otomane și de deblocarea rutelor de comerț care traversau Moldova spre centrele din imperiu¹²⁰, ipoteza nu poate fi exclusă, dar ar avea nevoie de câteva repere sigure pentru a fi probată.

¹¹⁵ Nagy Pienaru, *Tratatul*, pp. 296-297.

¹¹⁶ Ivan Biliarsky, *Une page*, p. 295.

¹¹⁷ Vezi scrisoarea publicată de Ivan Biliarsky, *Une page*, pp. 300-301; pentru reacția curții ungare vezi și documentul publicat de Tahsin Gemil, *Un izvor*, pp. 597-603.

¹¹⁸ *Cronicile slavo-române*, p. 36.

¹¹⁹ Ș. S. Gorovei, *O explicație ce nu s-a dat*, în „A.I.I.A.X.”, XV, 1978, p. 528; Ștefan S. Gorovei, *Din nou Hronotă: epilog*, în „A.I.I.A.X.”, XVI — 1979, p. 537. Hronotă era o poreclă însemnând „cel Slăbănog” sau „cel Schiop”.

¹²⁰ Nagy Pienaru, *Tratatul*, p. 266; cf. Tahsin Gemil, *Românii și otomanii*, p. 152.

Finalizarea tratatelor s-a făcut probabil la puțin timp după sfârșitul bătăliei de la Șcheia. Potrivit cronicilor otomane, solul lui Ștefan a ajuns la Poartă în luna aprilie a acelui an, 1486. Asocierea dintre sosirea acestuia și plecarea marelui vizir Davud pașa împotriva mamelucilor exclude posibilitatea unei confuzii cronologice. Pacea jurată cu acea ocazie de Baiazid al II-lea a fost ulterior ratificată de Ștefan cel Mare, probabil în mai 1486¹²¹. Împotriva acestei datări ar sta rapiditatea cu care s-au desfășurat aceste negocieri. De la începutul lunii martie 1486, când a avut loc bătălia de la Șcheia, până la sosirea emisarului moldovean și definitivarea acordului s-a scurs o singură lună. O posibilă explicație ar consta în demararea acestor discuții înainte de sfârșitul ultimelor lupte moldo-otomane. În această ipoteză, ultima incursiune în Moldova, condusă de Malkocioglu Bali beg poate fi înțeleasă ca un mijloc de presiune folosit de Poartă pentru a-l determina pe Ștefan cel Mare să cedeze.

Clauzele

Aprecierea importanței păcii moldo-otomane din 1486 trebuie să țină cont de interpretarea dată acestui acord de cele două tabere și de clauzele stipulate. În legătură cu primul aspect, s-a subliniat că pentru domnii Țărilor Române tratatele aveau „un caracter contractual, bilateral, cu drepturi și obligații reciproce”¹²². În schimb, otomanii le considerau unilaterale, revocabile și provizorii¹²³. Nu era vorba de un act bilateral, negociat de pe poziții de egalitate de către cei doi parteneri, ci doar de un privilegiu pe care sultanul îl acorda, temporar, unui suveran creștin. Caracterul provizoriu explică neîncrederea unor contemporani în tratatele încheiate cu Poarta. „Îmi amintesc”, scria Nicolaus Olahus în secolul al XVI-lea, „că la noi a devenit proverb expresia «sărutarea turcului este în același timp prietenoasă și primejdioasă». Căci turcul obișnuiește ca în timp ce-i sărută pe creștini să le muște și nasul”¹²⁴.

Potrivit concepției otomane, pacea definitivă nu putea fi instaurată decât după supunerea tuturor teritoriilor de către Islam¹²⁵. Până atunci lumea rămânea împărțită potrivit dreptului islamic în „Casa Islamului” (*dār al-Islām*) și „Casa Războiului” (*dār al-harb*) între care practica otomană a recunoscut și existența unei categorii intermediare, „Casa Păcii” (*dār al-'ahd*), în care intrau țările cu care turcii încheiaseră „cărți de legământ” (*'ahidnāme-le*)¹²⁶. În 1486, Moldova a reintrat în această „zonă intermediară”, după o pauză de câțiva ani.

Textul tratatului încheiat în 1486 nu s-a păstrat, dar condițiile sale au putut fi stabilite pornindu-se de la alte păci similare între Țările Române și Imperiul Otoman. Actul prevedea desigur obligația plății haraciului de către domnul Moldovei. Inițial preț

¹²¹ Tahsin Gemil, *Observații*, p. 120; Nagy Pienaru, *Tratatul*, p. 301.

¹²² Mihai Maxim, *Țările Române*, p. 197.

¹²³ M. Maxim, *Țările Române*, p. 201; cf. V. Panaite, *Some Remarks*, p. 30.

¹²⁴ Nicolaus Olahus, *Correspondență cu umaniști batavi și flamanzi*, București, 1974, p. 258: scrisoare către Cornelius Sceperus din 7 martie 1533.

¹²⁵ M. Maxim, *Țările Române*, pp. 143-168, 201; V. Panaite, *Some Remarks*, pp. 25-26.

¹²⁶ M. Maxim, *Țările Române*, pp. 143, 201.

al răscumpărării păcii, tributul a devenit în urma războiului din 1484 un „semn al suzeranității sau protecției otomane”¹²⁷. Pe perioada domniei lui Ștefan, cuantumul acestuia crescuse în două rânduri: într-o primă etapă, fie la urcarea pe tron, fie la cucerirea Chiliei în 1465, de la 2.000 la 3.000 de galbeni; apoi de la 3.000 la 6.000 de galbeni la încheierea păcii cu Mehmed al II-lea în 1481¹²⁸. Ulterior, la începutul domniei sale, Baiazid al II-lea a hotărât o reducere a tributului la 5.000 de galbeni¹²⁹. Foarte probabil, suma stabilită prin pacea din 1486 a oscilat în jurul acestei cifre. Există însă și varianta plății a 4.000 de ducăți, atestată de „Jurnalele” lui Marino Sanudo¹³⁰. Informația a fost pusă la îndoială de Mihail Guboglu¹³¹ dar, potrivit cuvintelor lui Sanudo, însemnarea avea drept sursă o scrisoare a sultanului trimisă Veneției prin intermediul lui Andrea Gritti. Nu era vorba deci de raportul unui reprezentant al Veneției, ci de un act otoman adresat conducerii Republicii. Informația despre Moldova este inserată într-un context în care apar menționate și îndatoririle altor vasali ai Porții: Ragusa (10.000 de ducăți), Chios-ul (10.000 de ducăți), Țara Românească (8.000 de ducăți)¹³². Ar trebui văzut în ce măsură aceste cifre corespund sau nu, fiecare în parte, sumelor plătite în mod real de vasalii sultanului, pentru a respinge valoarea de 4.000 de ducăți pentru tributul plătit de Moldova. Se poate observa că raportul între cuantumul haraciului plătit de Ștefan cel Mare, respectiv de Radu cel Mare este, potrivit sursei preluate de Sanudo, de 1: 2, fapt confirmat de Theodor Spandugino care amintea că „stăpânul celeilalte Valahii (=Țara Românească) este obligat să plătească de două ori față de cât plătește Carabogdan”. Dimitrie Cantemir vorbea la rândul său de 4.000 de galbeni, 40 de cai și 24 de șoimi¹³³ atunci când se referea la tributul plătit de Moldova Imperiului Otoman.

Plata haraciului nu includea probabil obligația domnului Moldovei de a aduce personal tributul la Poartă. Potrivit cronicii lui Așîk Pașazade, Mehmed al II-lea încercase să impună această condiție în timpul negocierilor care au precedat campania de la Războieni. Atunci sultanul „l-a chemat la Poartă pe domnul Moldovei zicându-i: De astă dată să aduci tu însuși haraciul, după cum îl aduce cel din vilaietul Țării Românești și să fii cu noi ca și domnul Valahiei, ca să știm în ce chip trăiești cu noi!”¹³⁴. Potrivit aceluiași Așîk Pașazade, Ștefan cel Mare nu a dat curs cererii imperative a „Cuceritorului”. Este de presupus că situația nu s-a modificat în urma păcii din 1486. Theodor Spandugino amintește că domnul Moldovei a fost întotdeauna ținut în mare cinsie de către turci deoarece apăruse cu îndârjire Chilia și Cetatea Albă. Ca recunoaștere a meritelor sale, Ștefan cel Mare era scutit de obligația de a da ostatici și nici nu trebuia să aducă personal

¹²⁷ Ș. S. Gorovei, *Pacea*, p. 504.

¹²⁸ Ș. S. Gorovei, *Moldova*, p. 641.

¹²⁹ M. Guboglu, *Le tribut*, p. 70; Ș. S. Gorovei, *Moldova*, p. 642; Ș. S. Gorovei, *Pacea*, p. 507.

¹³⁰ Marino Sanudo, *I Diarii*, V, col. 464.

¹³¹ M. Guboglu, *Le tribut*, p. 71.

¹³² Marino Sanudo, *I Diarii*, V, col. 464.

¹³³ Dimitrie Cantemir a pus în legătură acesta sumă cu „închinarea” lui Bogdan al III-lea; discuția problemei la Ș. S. Gorovei, *Pacea*, p. 513.

¹³⁴ *Războieni*, pp. 262.

tributul pe care îl datora Porții¹³⁵. Așa cum s-a arătat, această îndatorire revenea marelui logofăt sau marelui hatman¹³⁶, iar termenul la care haraciul era prezentat la Poartă, era de fiecare dată același: ziua de Sf. Gheorghe (23 aprilie)¹³⁷.

O altă clauză înserată, foarte probabil, în tratatul încheiat de Baiazid al II-lea cu Ștefan cel Mare a fost „prieteni prietenului și dușman dușmanului”. Prevederea fusese indusă și în tratatul anterior, cu Mehmed al II-lea¹³⁸. Formula se referă în primul rând la ajutorul militar pe care fiecare parte trebuia să-l acorde celeilalte. În 1497, turcii l-au sprijinit într-adevăr pe Ștefan cel Mare în războiul cu Ioan Albert, regele Poloniei. „Și să știe domnia voastră”, scria judeului Brașovului Radu cel Mare, domnul Țării Românești, „de lucrul Turcilor că sunt multe oști la Dârstor și în toate părțile, dar *n-au* de gând să vie asupra domniei voastre, ci s-au adunat să meargă în ajutor lui Ștefan voievod”¹³⁹. Același document mai menționa că un alt corp de oaste otoman, condus de Mesîh pașa, se afla la Brăila.

Nu se cunoaște în schimb nimic despre o eventuală participare a domnului Moldovei la acțiunile militare ale Porții. Ar fi posibil ca, și în cazul acestei clauze, să fi existat diferența de statut între Ștefan cel Mare și ceilalți vasali ai sultanului, amintită de Theodor Spandugino? Un document din 1492, semnat de bailul venețian la Constantinopol Ieronimo Marcello, ar pleda pentru o asemenea interpretare. Scrisoarea, în mare parte cifrată, are un *post scriptum* în clar cu informații despre pregătirea unei campanii a lui Baiazid al II-lea împotriva Ungariei. Potrivit lui Marcello, sultanul solicitase ajutor militar Țării Românești și Hanatului Crimeei (*Tartaro superiore*). În schimb, lui Ștefan cel Mare i se ceruse doar să acorde trecere tătarilor prin teritoriul Moldovei¹⁴⁰. Diferența merită să fie subliniată. Domnului Moldovei i se cerea să fie „dușman dușmanului” nu printr-o participare directă la războiul împotriva Ungariei, ci doar printr-un act de bunăvoință față de Poartă.

Cererea avea drept precedent un episod din 1480-1481, când turcii solicitaseră de la Ștefan „să le dea drumul spre țara craiului”¹⁴¹. Nu știm dacă, în acel moment, Ștefan a răspuns favorabil solicitării Porții sau dacă raidul pus la cale a avut loc. Cinci ani mai târziu, teritoriul Moldovei a fost traversat de trupele sandjabeului de Silistra, care au efectuat o incursiune în teritoriile polone. Acțiunea a fost interpretată drept indiciu pentru includerea în tratatul moldo-otoman a unei clauze „care permitea tranzitul prin Moldova militarilor

¹³⁵ Theodor Spandugino, *Discorso*, p. 200v-201r; cf. cu versiunea simplificată a pasajului din *Origin*, p. 46. Se pare că Spandugino s-a înșelat doar în privința ostaticilor, vezi Ș. S. Gorovei, *Autour*, pp. 539-540.

¹³⁶ Ș. S. Gorovei, *Autour*, pp. 542-543; Ș. S. Gorovei, *Addenda et Corrigenda la relațiile moldo-otomane*, „A.I.I.A.X.I.”, XV, 1978, p. 529

¹³⁷ *Ibidem*.

¹³⁸ Aurel Decei, *Tratatul*, p. 126.

¹³⁹ I. Bogdan, *Documente și regește*, doc. CXXXIII, p. 131.

¹⁴⁰ ASV SDC, F. 1A, documentul „C” din dosarul care cuprinde câteva rapoarte ale bailului Antonio Ferro, textul a fost publicat în Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 28.

¹⁴¹ I. Bogdan, *Documentele*, II, doc. CLXIII, p. 365; semnalarea importanței documentului și încadrarea sa cronologică la Ș. S. Gorovei, *Pacea*, p. 506.

otomani, pe trasee stabilite cu acordul voievodului din Suceava¹⁴², indiferent de felul în care prevederea a fost inclusă în tratatul din 1486, solicitarea din 1492 a fost respinsă. „Se pare că Ștefan voievod nu a vrut să le acorde trecerea, deși este tribut ar al acestui sultan”, spune pe scurt textul bailedului venețian, fără a invoca nici un motiv pentru acest refuz. Un răspuns asemănător, dar însoțit de justificări, a primit Baiazid al II-lea și de la Vlad Călugărul. Domnul Țării Românești (*Vlachia alta*) a spus că, deși era supus fidel al sultanului și că era gata oricând să-i slujească, nu putea să dea curs poruncii. Țara sa era așezată în câmpie și, de îndată ce ar fi părăsit-o, ungurii ar fi invadat-o și ar fi jefuit-o¹⁴³.

Fragmentul a fost folosit pentru a se sublinia diferența de atitudine față de Imperiul Otoman între domnul Moldovei și cel al Țării Românești: „pe când însă Ștefan cei Mare răspundea că nu va învoi trecerea tătarilor, pe care turcii îi chemase la ei, prin țara sa, Vlad Călugărul răspundea sultanului că el, ca un bun servitor ce-i este, e gata să vină unde-i va fi voia”¹⁴⁴. Contrastul este însă numai aparent, pentru că – așa cum a remarcat N. Iorga¹⁴⁵ – ambii domnitori au răspuns negativ solicitărilor sultanului. Scrisoarea bailedului Ieronimo Marcello din anul 1492 pune în lumina faptul că, în anumite situații, clauza „prieteni prietenului și dușman dușmanului” putea fi ocolită de domnii români. Nu știm exact care puteau fi consecințele într-o asemenea situație. Textul raportului spune că sultanul a acceptat motivele invocate de Vlad Călugărul, dar nu face nici o aluzie la situația lui Ștefan cel Mare. Este posibil ca textul tratatului din 1486 să fi prevăzut dreptul de liberă trecere doar pentru trupele otomane; în 1499, un alt document venețian, semnat de data acesta de Andrea Gritti, preciza că tătarii au suferit o „înfrângere zdrobitoare” (*rota maxime*) din partea lui Ștefan, care nu a vrut să-i lase să treacă¹⁴⁶. Spre deosebire de situația din 1492, în 1499 se pare că tătarii au încercat să forțeze pătrunderea pe teritoriul Moldovei, tentativă încheiată cu rezultate catastrofale. În lumina episoadelor din 1492 și 1499, este posibil ca Ștefan să fi acceptat acordarea dreptului de liberă trecere doar pentru oștile sultanului, nu și pentru hoardele tătarilor.

Chiar dacă refuzul de a accepta trecerea de trupe prin teritoriul său putea fi perceput de Poartă ca un act de ostilitate, foarte probabil nu au existat represalii. La cinci ani după incidentul din 1492, Poarta a acordat sprijin militar lui Ștefan în războiul cu Polonia, iar în 1498 incursiunea lui Malkocioglu Bali beg, care a lovit sudul Poloniei, a traversat teritoriul Moldovei.

În sfârșit, este de presupus că tratatul de pace din 1486 a conținut prevederi de natură comercială. Așa cum „închinarea de la Vaslui” a Moldovei din 1456¹⁴⁷ a fost urmată de acordarea unui privilegiu pentru locuitorii din Cetatea Albă și în 1486 *ahd-name-ana* sultanului putea conține prevederi favorabile desfășurării activității negustorilor moldoveni în Imperiul Otoman. În sprijinul acestei ipoteze a fost invocat un

¹⁴² Nagy Pienaru, *Tratatul*, p. 302; vezi și paralela cu tratatul cu Ungaria din 1488, *ibidem*, p. 303.

¹⁴³ Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 28.

¹⁴⁴ Alex. Lapedatu, *Vlad-Vodă Călugărul 1482-1496*, București, 1903, p. 39.

¹⁴⁵ N. Iorga, *Ștefan cel Mare*, p. 198.

¹⁴⁶ Hurmuzaki, *Documente*, VIII, doc. XXXV, p. 30.

¹⁴⁷ Ș. S. Gorovei, *Moldova*, pp. 634-639.

credit de 2.800 de aspri acordat la Bursa, în august 1486, negustorului Mihail din Moldova¹⁴⁸. Actul ar proba că, la foarte scurt timp după încheierea păcii, negustorii moldoveni își desfășurau deja afacerile în imperiu.

Ultima etapă a suspendării stării de război între Imperiul Otoman și Moldova a fost marcată de trasarea frontierelor. Este semnificativ că pentru delimitarea acestora în zona Chiliei, turcii au avut în vedere situația din vremea în care cetatea se aflate în posesia Țării Românești¹⁴⁹. Stabilirea hotarului a însemnat recunoașterea de către Ștefan cel Mare a situației create în urma campaniei din 1484¹⁵⁰. „Pacea otomană” puna capăt în acest fel îndelungatei rivalități moldo-muntene pentru cetatea de la gurile Dunării.

Instaurată în 1486, starea de pace s-a menținut în relațiile moldo-otomane până la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare. Potrivit tradiției interne, domnul chiar și-ar fi sfătuit urmașul să „îchine” țara sultanului. Unul dintre „cuvintele” transmise de Ion Neculce amintește că atunci „când au murit Ștefan-vodă cel Bun, au lăsat cuvânt fiului său, lui Bogdan-vodă, să îchine țara la turci, iar nu la alte niamuri, căci niamul turcilor sânt mai înțelepți și mai puternici, că el nu o va putea ținea țara cu sabiia, ca dânsul”¹⁵¹. Valoarea acestei povestiri este doar simbolică. Mediul care a creat-o a ținut să întărească ideea că sfârșitul domniei lui Ștefan a coincis cu sfârșitul libertății Moldovei. În realitate, așa cum a fost subliniat, închinarea nu trebuie atribuită unui singur moment; a fost în fapt rezultatul „unei succesiuni de evenimente marcând, fiecare, subordonarea progresivă, în condiții mereu diferite, față de Imperiul Otoman”¹⁵². În rândul acestora, războiul din 1484 și pacea încheiată în 1486 au constituit un punct de referință în istoria raporturilor Moldovei cu Poarta¹⁵³.

Pacea din 1486 a fost urmată, așa cum am văzut, de numeroase momente de tensiune, care ar fi putut genera conflicte. La acestea se pot adăuga zvonurile care circulau cu insistență în 1496-1497 cu privire la o alianță între „regii” Rusiei, Poloniei, Ungariei și „Carabogdan”, al cărei scop ar fi fost recucerirea Cetății Albe¹⁵⁴. Contactele diplomatice ale domnului Moldovei cu forțele interesate în reluarea ofensivei antiotomane par să sugereze că reluarea conflictului cu Poarta ar fi fost oricând posibilă. În plan simbolic, aceeași hotărâre ar fi subliniată de înălțarea bisericii cu hramul Sfintei Cruci din Pătrăuți, care „trebuia să afirme hotărât că pacea nu fusese acceptată decât în fapt, ca o provizorie încetare

¹⁴⁸ Nagy Pienaru, *Tratatul*, p. 303.

¹⁴⁹ T. Gemil, *Observații*, p. 118.

¹⁵⁰ T. Gemil, *Observații*, p. 124.

¹⁵¹ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Gabriel Ștrempel, București, 1982, p. 168.

¹⁵² Ș. S. Gorovei, *Autour*, p. 536.

¹⁵³ Ș. S. Gorovei, *Pacea*, p. 513 cu sublinierea faptului că „nu se mai poate pune nici un temei pe așa-zisul testament al lui Ștefan cel Mare”.

¹⁵⁴ Marino Sanudo, *I Diarii*, I, col. 740, 743-744, 756-757, 799-800, 809; o versiune în limba română a acestor știri la Marin Șerban, *Țările Române monitorizate de Marino Sanudo*, în „Literă, Arte, Idei. Supliment de cultură al ziarului Cotidianul”, an VIII, 2003, nr. 9(265), pp. 3-6. Pentru proiectele de alianță antiotomană la sfârșitul sec. al XV-lea, Eugen Denize, *Ștefan cel Mare*, pp. 977-991.

a focului de către ctitor, care se sokoate într-un fel de război permanent cu turcii”¹⁵⁵. Acest război permanent a fost purtat din 1486 doar în plan simbolic. Experiența îndelungatului conflict cu Poarta probase faptul că o coaliție a puterilor creștine era greu de înfăptuit și cu atât mai greu de menținut. În 1481, Ștefan cel Mare rupsesse pacea abia încheiată în condițiile favorabile provocate de luptele pentru tron între Baiazid al II-lea și Djem. „Cruciada” așteptată de domnul Moldovei s-a limitat însă la recucerirea cetății Otranto și la câteva ciocniri la frontiera ungaro-otomană. Păcile separate încheiate apoi de Veneția, Ungaria și cavalerii din insula Rhodos au lăsat Moldova izolată în plan diplomatic și, indirect, au provocat pierderea Chiliei și Cetății Albe.

Probabil din acest motiv, Ștefan cel Mare a preferat să rămână fidel păcii cu „necredincioșii”, cu atât mai mult cu cât, potrivit unor mărturii contemporane, a fost o pace onorabilă pentru Moldova. Aprecierii lui Theodor Spandugino, amintită anterior, i se poate alătura elogiosul pasaj al umanistului italian Filippo Buonaccorsi Callimachus: „Iar moldovenii, deși au pierdut, pe țărmul Mării Negre, orașele Moncastro și Licostomo (...) își mențin și păzesc și acum restul țării lor și au provocat adesea, în anii precedenți, în mai multe rânduri, pierderi atât de mari turcului, încât acesta a fost silit, în cele din urmă, să-l numească aliat și prieten pe Ștefan, domnul moldovenilor – și vasal al ilustrului rege al Poloniei — care a cedat nu sub presiunea armelor, ci condiționat. (...) Iar valahii, după ce au respins armele și încercările ei (=puterii otomane), s-au învoit prin tratate nu ca învinși, ci ca învingători”¹⁵⁶.

EPILOG

Mărturiile lui Pietro Bembo și Giovanni Dario iau sfârșit în luna februarie a anului 1485. Ultimul *dispaccio* expediat de bail poartă data de 9 februarie, în timp ce secretarul a trimis cel din urmă raport spre Veneția în ultima zi a aceleiași luni. Următorul document din dosar este abia din 31 martie 1487 și a fost emis de Antonio Ferro, ambasador, apoi bail venețian la Constantinopol, între 1486 și 1489¹⁵⁷. Această lacună de aproape doi ani lasă fără răspuns un număr de întrebări referitoare la încheierea păcii moldo-otomane. Chiar și așa, documentele permit surprinderea mutațiilor intervenite în politica otomană după cucerirea Chiliei și Cetății Albe.

Pentru venețieni, expediția în Moldova fusese doar începutul campaniilor de cucerire ale sultanului Baiazid al II-lea. Theodor Spandugino afirmă că victoria din 1484 a provocat o mare spaimă în rândul puterilor creștine, care se temeau că sultanul va porni cu război împotriva lor¹⁵⁸. Bembo și Dario întăreau impresia că, în 1485, padișahul va

¹⁵⁵ Dumitru Năstase, *Ștefan cel Mare Împărat*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt 1504-2004. Portret în istorie*, Putna, 2003, p. 577.

¹⁵⁶ Traducere în limba română după Șerban Papacostea, *Tratatetele Țării Românești și Moldovei cu Imperiul Otoman în secolele XIV-XVI: ficțiune politică și realitate istorică*, în Idem, *Evul Mediu românesc*, p. 99; textul original în Philippi Callimachi, *Ad Innocentium VIII de bello turcis inferendo oratio*, ed. Irmina Lichónska, comentariu de Thaddaeus Kowalewski, Varsoviae, 1964, p. 50.

¹⁵⁷ Maria Pia Pedani, *Elenco*, p. 16.

¹⁵⁸ Theodor Spandugino, *Discorso*, p. 205r; cf. *Origin*, p. 54.

porni din nou la atac¹⁵⁹. Măsurile luate după succesul obținut în fața lui Ștefan cel Mare indicau cât se poate de clar pregătirea unui nou război. Dar, asemenea situației din 1484, nu se știa încotro vor porni ostile otomane. O cucerire a Chiosului sau Rhodosului ar fi fost, potrivit venețienilor, ușor de realizat, însă era foarte greu de deslușit dacă ofensiva pregătită pentru 1485 ar fi fost dirijată spre aceste ținte¹⁶⁰. Totul avea să se petreacă după voința lui Dumnezeu (*tuto consiste in la desposition divina*), dar, chiar și așa, Veneția trebuia să fie pregătită¹⁶¹. Din acest motiv, atât Bembo, cât și Dario au continuat să informeze conducerea Republicii asupra tuturor contactelor diplomatice și pregătirilor militare din tabăra otomană.

Impresia care se degajă din relatările lor este cea a unui imperiu capabil să lovească oriunde și oricând, fără ca în spatele acestor proiecte expansioniste să existe o strategie foarte coerentă. După părerea reprezentanților Republicii, oricare dintre adversarii din trecut ar fi putut cădea victimă unui nou atac. Informațiile pe care le-au cules au încercat să determine, cu cât mai mare probabilitate, următoarea țintă.

După tumultul provocat în 1484, Ștefan cel Mare a trecut într-un plan secund în rapoartele reprezentanților venețieni în Imperiul Otoman. Furtuna părea să se îndepărteze de granițele Moldovei, fără să se știe exact încotro avea să se îndrepte. Veștile transmise de la Constantinopol și Adrianopol către Veneția păreau să indice Egiptul drept următoarea țintă a lui Baiazid al II-lea. Persistau destule îndoieli, dar exista și o certitudine: după expediția din 1484, flota otomană nu mai putea acționa decât în Mediterana, pentru că în Marea Neagră nu mai rămăsese nimic de cucerit („*piu luogo non e rimasto in mar mazor*”)¹⁶².

The Ottoman - Moldavian War and Peace of 1484 - 1486 reflected in Diplomatic Venetian Reports

(Abstract)

According to a number of western sources (Pietro Bembo, Giovanni Dario, Filippo Buonaccorsi Callimachus, Theodor Spandugino) making reference to the relations of Moldavia with the Ottoman Empire, the war (1484 - 1486) and peace (1486) settled by Stephen the Great with Bayezid II would have reflected the high reputation held by the Moldavian Voivode with the Ottomans. An analysis of the relations between the Porte and Moldavia in the middle part (1473 - 1486) of Stephen the Great's reign may help to assess the accuracy of the information. A lower tribute, the waving of the obligation for the Moldavian voivode to present himself to the sultan's court, and especially the way in which Stephen the Great applied the clause "a friend to the friend and an enemy to the enemy" (*dost dostă ve düşman düşmana olub*) bear out the assumption that the peace of 1486 "was signed by the Moldavians from the position victors, rather than defeated" (Callimachus).

¹⁵⁹ ASV SDC, F. 1A, doc. f 17a din 27 noiembrie 1484; „e da creder non habij a star questo anno in otio”.

¹⁶⁰ *Ibidem*. „Molti credeno che landara a Rodi altri dicono a Sio et io tegno facilmente e da uno e da altro”.

¹⁶¹ *Ibidem*.

¹⁶² *Ibidem*, doc. f. 13 a din 30 august 1484.